

Téli népszokások

Téli népszokásaink két nagyobb egységre oszthatók: a karácsonyi ünnepkörre, valamint a farsangi időszakra. Egy-egy szokás a mindennapi életben nem választható el ilyen mereven, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért a makói téli népszokások bemutatásánál mégis ezt az általánosan elfogadott tagolást használjuk.

A karácsonyi ünnepkör

A karácsony a kereszténység legnagyobb ünnepe: Jézus születése napja, az egyházi év kezdete. Európa-szerte számos népszokás kapcsolódik a karácsonyhoz. Összetétele többretegű. Szokásaink a kereszténység előtti időkből, a téli napforduló és az évkezdet hiedelmeiből, valamint az ünnep keresztény jellegéből táplálkoznak.

Advent

A karácsonyi ünnepkör az adventtel kezdődik. Az 5. századtól kialakult karácsonyi előkészületi idő liturgiájába beépült a római katolikusok számára a heti 3 napos kötelező böjt, valamint a hajnali misék (*roráték*) rendszere. Hazánkban az advent első napja az András naphoz legközelebb eső vasárnap. Ettől a naptól kezdve tilos minden hangos, zenés szórakozás: mulatság, tánc, lakodalom.

Ez az időszak a karácsonyon kívül magába foglal több más vallási ünnepet és jeles napot: Borbála (dec. 4.), Miklós (dec. 6.), Luca (dec. 13.), aprószentek napja (dec. 29.), vízkereszt (jan. 6.). Eredetük a télközépi ünnepkörre vezethetők vissza. Közös vonásuk az évkezdő jelleg: ezeken az ünnepeken a gazdálkodás és az egyéni élet sikerét próbálták megtudakolni és befolyásolni.

Makón is a katolikus családok szokása volt, hogy advent időszakában hajnali misére mentek. A reformátusok is készülődtek az ünnepre. *„Csak vót [advent]. De a katolikusoknál jobban. Möntek mindig a templomba, a hajnali misére. Röggel vót a hajnali mise.”* Az advent időszakában szerveződtek és készültek fel a betlehemesek, kántálók s más karácsonyi játékok előadói.

Az ünnepi előkészületekhez szorosan hozzátartozik napjainkban az adventi koszorú. Mindenütt megfigyelhető, mint díszítő elem: áruházakban, boltokban, közintézményekben. A családi ünnepnek is szoros tartozéka lett. Vásárolható készen, boltokban, piacon, de nagyon sok család önállóan készíti el. Többen már ősztől tudatosan gyűjtik az elkészítéshez szükséges kellékeket (toboz, szárazvirág stb.), mások a bőséges árukínálatból vásárolnak advent előtt üzletekben, de elsősorban piacon. Széles körben elterjedt a karácsonyi ajtó- és ablakdísz is, amely az adventi koszorúhoz hasonlóan szintén fenyő vagy örökzöld alapon különböző díszítő elemek felhasználásával készült.

András-nap (november 30.)

A legjelentősebb házasságjósító napként tartják számon a magyar nyelvterületen. Makón is gyakorolták e szokást, de a férjjóslások gyakoribbak voltak Luca és karácsony napján, valamint szilveszterkor. A lányok egyrészt magányosan, titokban végezték praktikájukat, másrészt társaságban. Az álommal való jóslás már az ókorban is ismert volt. A könyvnyomtatás elterjedése után megjelenő álmoskönyvek hatással voltak a népi hitvilágra, az ott közölt anyagok ismertek lettek. Az álomnak a szerelmi jóslásban is nagy szerepet tulajdonítottak. Makón is úgy vélték, a rítuscselekvések elvégzése, az előírások betartása után a fiatal lány megálmodhatja jövődöbelijét. Makón az álommal való jóslás időpontja András napon kívül Luca nap volt.

A lányok András estéjén a fejük alá férfiruhát és fésűt tettek, s úgy vélték, megálmodják

jövendőbelijüket. Más adat szerint Szent Andrásra virradó éjjel a leány (fiú) fordítsa meg a feje alatt a párnát, s megtudja, ki lesz a párja. Ugyanezt éri el az ifjú, ha éjszakára a párnája alá tükröt helyez.

Egész napos böjtölés után is próbáltak álomból jósolni. Makó-Újvárosból való az az adat, amelyből nemcsak az András-napi böjtölés szokása tudható meg, hanem a tanyaiak körében is ismert jóslás játékossága, szórakoztató szerepe is. *„Hanem azt a bűtöt csináták. Nem Lucakor, hanem András napkor. Abba én is benne vótam. Hát igen, az én nagyanyám mesélte azt is, hogy hát úk, azér hogy tanyán vótak, lehet, hogy sűrűn vót a tanyájuk, a lányok összegyűttek, oszt aszongyák: »Hajjátok! Hónap lössz András-nap, én bűtölök, mer aszongyák, aki bűtöl, az möglátja, hogy ki lössz a férje.« Az én nagyanyám aszonta: »Én nem koplalok egyér se!« Hát a másik is nem akart, de ez, aki elkezdte mondani, biztatta őket. Nahát osztán másnap, mikor mán fölbredtek, este megin összementek .»Na, te mit láttál?« Akkor elmondta, egyik egyet látott, másik mást látott. Álmába. Hát akkor korán lefeküdtek ám a lányok, hajja, amikor ojas mire kíváncsiak vótak! Hát eszt látta, amaszt látta. Eggyön jót nevettek, azon nagyon sokat nevettek, hogy olyan nagy, magos férfit látott, de olyan vót, hogy járt a keze mindig. Mondták: »Na, ha így jár a keze, maj fölpofoz az tégöd!« Szóval, ijesmit ezek a lányok mindig eltaláltak. ...Mondom édosanyámnak: 'Hajja, én is bűtölök!' De esz mán később, nagyanyám akkor mán nem vót meg... Naosztán, tényleg, én is mögláttam. Hát csak ő vót tán? Kávészín öltöny vót rajta, szőke vót, kék szöme vót.” (5)*

Lányok közös szórakozása volt a gombócfőzés: egy-egy fiúnevet rejtettek a gombócba; és az ólomöntés, amelyek segítségével jövendőbelijük neve, foglalkozása derülhetett ki. Makón a gombócfőzés sajátos formáját is gyakorolták. A gombócot főző lány fiúismerőseinek és barátnőinek a nevét írta cédulára, s azt tette a gombócba. Az fog közülük leghamarabb megházasodni vagy férjhez menni, akinek a nevével ellátott gombóc a leghamarabb emelkedik a víz felszínére – vallották.

A szerelmi jósláson kívül Makón András-nap a Maros folyóhoz kapcsolódó hagyománya miatt is fontos. A Maros mindig meghatározó szerepet játszott a város életében. Ezért figyelték viselkedését érdeklődéssel ezen a napon. Úgy tartották, ha András napkor megárad, a következő évben kijön a medréből.

Miklós nap (december 6.)

Megünneplése fiatalabb (kb. 150 éves) népszokásaink közé tartozik. A Miklós-napi ajándékozást a szent alakjával hozzák kapcsolatba. Az ajándékozó *Mikulást* kísérő *Krampusz* eredete a középkori gondolkodásban kereshető: személye a jóságos ajándékot osztó ellentéte, akit az ördög elképzelt alakjára mintáztak. A *virgács* a középkori iskolai nevelés kelléktárából került át a népszokásokba.

A gyerekek megajándékozása e napon régen sokkal egyszerűbb volt. A megtisztított cipőkbe jó gyerekek alma, dió volt a jutalom, a rosszaknak hagymát, krumplit, virgácsot hozott a Mikulás. Voltak tanyán élő családok, amelyekben egyáltalán nem volt szokásban a Mikulás-napi ajándékozás. A gyerekek a városba kerülve, megtakarított pénzükön vettek egymásnak egy-egy tábla csokoládét vagy más, kisebb édességet. A két világháború közötti nehéz idők ünnepi eseményét olvashatjuk egy visszaemlékezésben: *„A Mikulás is mindig úgy tudta a cipőnkbe tenni a kis ajándékot, hogy akárhogy lestem, soha nem sikerült meglátni, mikor csempészi bele Édesanyám a csomagot. Nagy volt aztán a derűtség, amikor bátyám, vagy Édesanyám cipőjébe néhány szem krumpli, hagyma, vagy dália gumó került. Ezeket gondosan meg kellett őrizni és tavasszal elvetni vagy elültetni, mert az különleges fajta volt, hiszen a Mikulás hozta.”* Régen a családból öltözött föl valaki Mikulásnak, ha „élő” Mikulással szeretne volna meglepni gyermekeit.

Makón napjainkban a gyermekközösségek (óvoda, iskola) életében Mikulás ünnepségek sorozata található. Városi rendezvényeket is szerveznek, s a városban az ünnepi időszak alatt lovas szekéren közlekedik a piros köpenyes, fehér szakállú Mikulás. Megtalálható még a városban a második világháború után használt Téalapó elnevezés is.

Luca napja (december 13.)

December 13-a a Gergely-féle naptárreform (1582) előtt évkezdő napnak számított: az év legrövidebb napja, a téli napfordulat időpontja volt. Kutatások bizonyították, hogy az e naphoz fűződő szokások és rítuscselekmények a kereszténységet megelőző idővel vannak kapcsolatban. Hiedelemvilága kapcsolódik egyrészt a nap nevének viselőjéhez, másrészt a téli napfordulóhoz. Kalendáriumi szólás szerint *„Szent Lucának híres napja a napot rövidre szabja”*.

Az ezen a napon ünnepelt szentet (a szirakuzai származású Lucia -t) ma már az egyház sem tartja élő személynek. A legendák szerint előkelő családból származott, hamar felvette a kereszténységet. Szüzességet fogadott és mártírhalált halt. Egyes legendaváltozatok szerint önmaga tépte ki a szemét, amelyet a kérője olyan szépnek talált. Képeken ezt úgy ábrázolták, hogy kezében a tányér, rajta a két szeme, amelyet maga nyújt át kérőjének. Neve a fény (*lux*) szóból eredeztethető. Luca már a középkorban a szemfájósok védőszentje volt. A magyar nép körében kétféle Luca alak ismert: egy jóságos és egy boszorkányos. A néphit szerint a neve napján végzett munkák (fonás, szövés, mosás stb.) tilalmainak megszegőire büntetést rótt.

Makón nem maradt fönt az országos több pontján ismert fehérleples Luca alakja, személyére utaló adatok is csak töredékesen találhatóak. *„Mártír vót, oszt möghalt a hitiér [...]Így mondják, hogy Luca valamikor, mikor élt, a baromfit pártolta, őrizte, hogyhát ne érje semmi veszély, és ezér folyamodtak hozzá.”* (5)

Luca napja Makón is jeles napnak számított: sok hiedelem és szokás kapcsolódott hozzá. Luca napján a praktikák, mágikus eljárások és szövegek a baromfi, elsősorban a tyúkok szaporaságát, tojáshozamának növekedését segítették elő. Asszonyi dologtiltó napnak számított, amelynek célja szintén termékenységvarázslás volt.

A tilalmak közül általánosan ismert volt a városban, hogy nem szabad ezen a napon varrni, foltozni, mert bevarrják a tyúkok fenekét (tojókáját), s nem lesz a jövő évben tojás. Mások úgy vélték, hogy nem szabad varrni, csak bontani, akkor jó tojáshozam lesz. Volt, aki úgy tartotta, hogy ha Luca napján ruhát varrnak, a kotló elszalad, a tojás tönkremegy. A mosás is tiltott munkának számított. Még az 1980-as évek közepén is így figyelmeztette a nagymama az unokáját *„Nehogy moss! Ahány ruhát kimosol, annyi jószágod döglök meg a következő évben!”* (3) Halványan él még az emlékezetben, hogy azt az asszonyt, aki neve napján mosott, Luca megbüntette. *„Az én nagyanyám annyit mondott, hogy a hátulsó szomszédasszonyuk református vót, osztán hozzáfogott mosni.”* Az érdeklődő kérdésre, hogy mit csinál, így válaszolt: *„Aszongyák, hogy Luca van. Mire Luca-puca ideér, lucáskodik, én kimosok [...] Én bizony mosok.”* Az asszony büntetése az lett, hogy elesett, és eltört a lába. *„Aztán mindig mondta az a szomszédasszony: »Mongya mán meg búvebben, mi ez?« Aszongya: »Nézd, nem tudjuk mi ez, így tanítottak bennünket, ezen a napon így tartsuk magunkat. Ebbe neveltek, oszt így van.»* (5)

Másik fontos Luca-napi tilalom volt, hogy a házból nem szabad kiadni semmit (elsősorban tojást, tejet, pénzt, de lisztet s mást sem), mert akkor kiviszik a szerencsét, illetve nem lesz szerencse az aprójószághoz. Látogatási tilalom is volt ezen a napon. Egyedi esetként hallottuk, hogyha valaki mégis elment valahova, a házigazdák bekenték tyúksz...ral. Mások szerint a szemetet sem volt szabad kivinni a szobából Lucától karácsonyig. Két karácsony között (dec.25.-31.) kosárba gyűjtötték, egyesek vízkereszt napján este naplement irányába levegőre öntötték. Mai napig ismert az a hiedelem, s gyakorolt a szokáscselekvése, hogy Luca napon nem jó a ruhát kötélre kiteríteni.

A termékenységvarázslás, a baromfi hasznának biztosítása céljából mondóka kíséretében megpiszkálták a tyúkokat. A cselekvéseket általában asszonyok végezték. Ennek oka lehetett az is, hogy a baromfi nevelése a paraszti háztartásokban az ő feladatuk volt. Az abból eredő haszonnal a szigorú patriarchális családban az asszony nem volt köteles elszámolni férjének. A varázslásokat különböző eszközökkel végezték. A

megpiszkálás eszköze lehetett fűzfavessző, vesszőseprő, de általában piszkafa.

Luca-nap hajnalán a gazdasszony kiment a tyúkólba. Kivitte magával a kemencében megtüzesített piszkafát, s bebökdösött a tyúkólba, vagy „*lelückdöste*” a tyúkokat. Közben mondta: „*Az én tyúkom tojj, tojj, a másé meg kotty, kotty*”. Ezzel azt akarta elérni, hogy saját tyúkjai sokat, a másé pedig keveset tojjanak. Ma már ezt egyszerűbb, lerövidült, dallamosan mondott szöveggel ismerték: „*Tojzatok, kotojzatok, tojzatok, kotojzatok!*”

Ezen kívül az alábbi kísérszövegek voltak ismertek Makón:

A mi tyúkunk toj-toj toj,

A szomszédé koty-koty-koty.

Az én tyúkom tojjon,

A másé csak kodácsoljon,

De az én tyúkom ne kodácsoljon,

Hanem inkább tojást hozzon. (B.I.-né, aki szerint még néhány sor volt a vershez.)

A baromfi megvarázsolásának, a tojáshozam elérésének más módjai is ismertek voltak a városban. Ezen a napon különös figyelmet fordítottak a baromfi etetésére is. Az etetés legfőbb szempontja az volt, hogy minél apróbb szemű és változatosabb táplálékot kapjanak, mert – vélték – úgy tojnak majd sokat a következő évben. Hordóabroncsba, ahogy Makón mondták *abrincsba* vagy kocsiráfba – tehát egy körülkerített területre – adták az ételt a tyúkoknak, hogy azok majd „*rakás*”-ra tojjanak. Több helyen az etetést Lucától vízkeresztig így folytatták, néhol eközben is mondták:

Az én tyúkom toj-toj-toj,

A szomszédé koty-koty-koty.

Másutt az összegyűjtött szemetet adták a tyúkoknak, hogy szerencsájük legyen vele.

Egy adat szerint Luca napján almát dobtak a kútba, s arról kellett itatni az állatokat. Szintén egyetlen adatunk van arra, hogy az ágy lábára tett szénacsomót a kotló alá kellett tenni: „*Lucakor divat vót olyan, hogy dobtak a kútba almát, osztakkor arról merték a vizet a jószágnak. Errül itatták a lovat, a tehenet. Akkor apósom még szödött össze szép kis csóva szénát, kis csóva szalmát, ilyesmiket összekötve, oszt tötte az ágylábára, osztakkor ha kotlónk vót, aztat alá köllött tönni.*” (18) A Luca-napi almával kapcsolatban más szokás is ismert volt a városban. „Luca napján szokás a kútba almát hajítani, s ha az ott újévig épen megmarad, az egész háznépre szerencsét, egészséget jelent az új esztendőben. Természetesen az állatainkra is érvényes ez a szerencse.”

Az állatállomány hasznára vonatkozott az a hiedelem, hogy hamarosan négylábú jószág pusztul el annál a háznál, ahova Luca napján macskát dobnak be az utcáról az udvarra.

Termékenységvarázsló céllal – a baromfi szaporodása érdekében is – készült a *lucapogácsa*. Egészségmegőrző, óvó szerepe miatt a baromfiak mellett minden háziállatnak adtak belőle. Eredeti célján kívül vidékünkön fontos szerepe lett a különböző jósló eljárásokban is. A paraszti társadalomban a jóslás átszötte a mindennapi élet apró eseményeit és a nagy ünnepeket is. A különböző jósló eljárások különösen gyakoriak voltak a karácsonyi ünnepkörben, a valaha évkezdő napokon. Az emberek különböző jelekből szerették volna megtudakolni a következő év eseményeit, egészséget, a várható termést és az ezt befolyásoló időjárást. A karácsony és újév mellett Luca napja is ilyen alkalmas nap volt a következő év fontos eseményeinek megtudakolására.

A kutatók dél-alföldi sajátosságnak tartják a lucapogácsa haláljósló hiedelemkörét. Ennek lényege a következő. A családtagok nyersen kiválasztottak maguknak egy-egy pogácsát és tollat szúrtak bele. Ha a toll sütés közben elégett vagy megpörkölődött, a tulajdonos a következő évben (vagy rövidesen) meghal – tartották. „*No, meg a lucapogácsát, aztat ki köllött sütni. Az én anyám meg úgy sütötte, hogy ahányan vótunk, hát nem sokan vótunk, mer négyen vótunk, négy pogácsába szúrt ijen libatollat. Oszttakkor betette a*

kemencébe a pogácsát sülni. Osztkor aszongya: »na, amejőknek leghamarabb, legjobban leég a tall, a hal mög leghamarább.«”(18)Más változat szerint, kiválasztás nélkül szúrták a tollat a pogácsába, s ha megpörkölődött, azt jelentette: a ház népéből fog valaki meghalni. A lucapogácsából adtak a baromfi eleségébe, a ló, a tehén abrakjába is, hogy egészségesek legyenek. „Akkor este öttünk belőle, mikor kisült. De elsőbb amit a tyúkoknak szántunk, az ki lött rakva, ahó nem nyúlt senki, egy tányérra lött rakva. Osz másnap reggel azt elcsipködtük búzával, aztán kocsiráfba beletöttük, a vizet is, onnét iganak, hogy sokat tojjanak.” (5)

Általánosan gyakorolt szokás volt, hogy a lucapogácsába pénzt rejtettek. A hiedelem szerint, aki megtalálta a pogácsában a pénzt, gazdag, szerencsés lesz. „Aki mögtalálta, azé vót a pénz. Azt odatötte, aki mögtalálta, ahova akarta.” (26) Többen a gyerekek kedvéért tettek a pogácsába aprópénzt, hogy örüljenek neki.

Maga a pogácsa igen változatos. Készülhetett gyúrt vagy kelt tésztából, lehetett hajtogatott, tepertős, krumplis. Süthették Luca estéjén vagy reggel. Sokan ma is sütnék lucapogácsát. A pénz belehelyezésén kívül (ami általában az unokák kedvéért történik) ma már nem gyakorolják azokat a szokáscselekvéseket, amelyek hozzá fűződtek.

Lucapogácsával szerelmi jóslást is végeztek a fiatalok. A lányok papírra fiúnevet írtak, s belegyúrták a pogácsába. Amit megtalál a lány, az lesz a férje – hitték. Szórványadat szerint az eljövendő életre másképp is következtettek lucapogácsa segítségével. A fiatal lányok kiválasztottak maguknak egy pogácsát. Ha megégett, az illető nem ment férjhez.

Luca napján sok más szerelmi jósló eljárás volt ismert Makón. A Luca-napi szerelmi jóslásokra jellemző, hogy az azon a napon végzett jósló eljárásokon kívül, a jóslások többségét Luca naptól karácsonyig kellett végezni. A jósló tevékenység vonatkozhatott a leendő férj nevére, külső és belső tulajdonságaira, a házasságkötés idejére, ritkábban helyére.

Luca napján is általános jósló eljárás volt az *ólmöntés*. Ez igen népszerű lehetett, mert lényegére az adatközlők mind emlékeztek. Részletes leírását, játékosságát, az ünnepek alatt betöltött szerepét az 1920-as évekből H. Kovács Mihálytól ismerjük. „Az ólmöntés jó időtöltést jelentett. Lehetett ólmot önteni bármikor, ha néhányan összejöttek. A mulatságos akkor volt, ha fiúk, lányok együttesen próbálkoztak, s mindegyik mást-mást olvasott ki a falra vetített ólmdarabokból. A hagyományos időpont három napot őrzött meg emlékemben, amikor leginkább sikeres volt az öntés, amikor leginkább megmutatta az igazat: András napja, november 30-án, Luca napja, december 13-án, és szilveszter estéje. Az ólmöntésnek megvolt a szabálya. Először is kellett hozzá egy jó nagy darab ólom, amit sokszor egész éven át gyűjtöttek össze. A Luca napján történő olvasztáshoz legalább András naptól kellett gyűjtögetni. Szükség volt egy palacsintasütő nyelével ellátott mély lábas, amelyben megolvasztották az ólmot; aztán egy másik lábas, amelyikbe a megolvasztott ólmot a lábasban levő vízbe loccsantották. A jóslotóra fehér lepedőt borítottak, amikor az négykézlábon állt; úgy tették hátára a vízzel eléggé megtöltött lábast. A móka kedvéért feltétlenül kellett szereznii egy nagy tollú, nagy karikájú kulcsot, mert ezen keresztül, pontosan a karikán keresztül kellett átömölnie az ólomnak. Sok nevetés támadt, ha az öntő ügyetlen volt, s egy csepp ólom nem a karikán keresztül csurgott a vízbe; ez már kétessé tette a sikert. No, de lehetett újrázni, s ezt meg is tették egészen addig, amíg a jóslotó teljesen megelégedett a jóslattal. A vízbe loccsantott ólom rendszerint darabokra hullott; ezeket kiszedték a vízből, s gyertya, lámpa vagy villany segítségével falra vagy fehér lepedőre vetítették őket. Folyt a találgatás, csúfolódás: púpos, görbe lábú, részeges lesz a jövendőbelid,... szájas lesz, ... megcsal,...hagymagányó, jó gazda, mesterjankó (iparos), katona, rövidéletű, hangzottak a vélemények a falra vetített árnyékok alapján. Az alakatlan formák szerencsétlen jövendőt, nem sikerült házasságot, vénlányságot, agglégénységet jelentettek.”

Másik közismert férjjóslás volt az országosan is elterjedt *lucacédula* készítése. A lányok 13 cédulára fiúneveket írtak és párnájuk alá helyezték. Lucától karácsonyig minden nap megsemmisítettek egyet belőle (általában elégették), úgy, hogy nem nézték meg. Ami

karácsonyra utoljára marad, az lesz a jövőbeli – tartották. A lucacédula készítésének Makón olyan változata is ismert volt, hogy egy cédulát üresen hagytak, egyre „halál” szót írtak, 11-re pedig fiúnevet. Ha az üres marad meg, nincs házasság soha, ha a halál szavas, még abban az évben meghal a jóslató.

Az álommal való jóslás másik kedvelt időpontja Luca-nap volt. H. Kovács Mihály szerint Luca estéjén a lány csavarjon törölközőbe egy fésűt, egy tükröt és egy darab szappant. Tegye a feje alá, majd helyezzen egy tányér vizet az ágy elé. Lefekvés előtt mondjon el három miatyánkot, és akkor álmában meglátja jövőbelijét. 1985-ben e szokás úgy volt ismert, hogy a lány tükröt tett a párnája alá, s úgy álmodta meg a férjét. Ez az adat szép példája egy hajdani, összetett mágikus cselekvéssor elhalványulásának, egyszerűsödésének. Az 1980-as évek közepén más változat is ismert volt a fiatalok körében, amely szerint szennyes inget, gatyát kell a lányoknak fejük alá tenni. Amilyen nevűvel álmodik a lány Luca éjszakáján, olyan nevű lesz a férje.

„Luca estéjén értesülhet a kíváncsi fiatalság a jövőjéről a következő módon is – olvashatjuk H. Kovács Mihály feljegyzéseiben. – Három tányért helyezünk az asztalra. Egyik alá gyűrűt, a másik alá hamut teszünk, a harmadik alját pedig üresen hagyjuk. Aztán megkérünk valakit, aki az egészből semmit sem látott, hogy emeljen fel egy tányért. Természetesen megmondjuk, hogy a jelenlévők közül kinek. Ha a gyűrűs tányért emeli fel, akkor egy éven belül jegyes lesz a jóslató; ha a hamusát, egy éven belül halál vár rá; ha pedig az üreset sikerül felemeltetni, akkor semmi különös nem történik a kíváncsiskodóval.”

Az alma szerepe a népi hitvilágban szintén régi. Elsősorban termékenységi, szerelmi szimbólum volt. „A téli ünnepekhez kapcsolódó, almával véghez vitt szerelmi jósló eljárásokban nem tudatos már az eredeti hiedelemhátter, mégis jellemző, hogy ezek más, jellegzetes karácsonyi ételek mellett az almához kapcsolódnak.” – állapította meg Pócs Éva. Makón is ismert volt a szerelmi jóslás almával. A lány Lucától karácsonyig minden nap almába harapott. Az utolsó falatot karácsonykor a kapuban, más változat szerint az éjféle misén a templomajtóban kellett elfogyasztania. Amilyen nevű férfit pillantott meg evés közben, olyan nevű férfi, vagy aki arra megy, az lesz a férje. Harmadik változat szerint a Luca napon eltett almát ette meg a lány a kapuban, s az arra menő férfi lett a férje. *„Én meg a másik lánytul azt hallottam, hogy mögvették az almát még Luca előtt, osztakkor Luca napján eltöttek egyet. Karácsony estéjén kiálltak a kapuba, ott ötték mög. Még ötte az almát, annak a férfinak ott el köllött mönni.”* (5)

A jóslásokra különösen alkalmas időpont volt a Lucától karácsonyig tartó tizenkét nap. E tevékenységeknek lényege, hogy Luca-naptól karácsonyig naponta kellett valamit végezni: tenni, megsemmisíteni, s a cselekvéssor befejezésének karácsony napjára kellett esni.

Ez a tizenkét nap nagyon megfelelő volt a következő év időjárásának megjósolására: a 12 nap az év 12 hónapjának felelt meg. Általában az asszonyok, nők figyelték, és jegyezték föl minden nap, hogy milyen az idő. Az így elkészült feljegyzés neve országosan lucanaptár. Makón gyakrabban *Luca-napi írásnak* mondták. Régebben a megfigyelések részletesebbek voltak.

„Az adott időszakban naponta három alkalommal (reggel, délben, délután) jegyezték fel az időjárás alakulását, ezek a megfelelő hónap elejére, közepére és végére vonatkoztak. Figyelemmel kísérték a szélirány, a csapadék, napsütés és a hőmérséklet változásait. December 17-től 20-ig tartó hideg napok meleg nyárra, a sok köd csapadékra utal. Az elmondottak illusztrálására bemutatom Horváth István adatközlő naptárát” – írta Szilágyi Sándorné 1977-ben készült dolgozatában. Ezt a naptárt mutatjuk be mi is.

96. táblázat. Luca-naptár – 1974

December 13 –Január

Reggel: esett a hó

Délben, délután: borult idő

December 14 – Február

Egész nap borult idő

Délután: 3 órától hóesés

December 15 – Március

Egész nap borult idő

Délután: szemerkélő eső, enyhe idő

December 16 – Április

Egész nap borult idő

Délután: világosabb volt

Este: köd

December 17 – Május

Reggel: derült idő, fagy

Délután: borult idő, enyhébb szél

December 18 – Június

Reggel: borult idő, kevés eső 8 órától, fagy nem volt

Délután: kiderült

December 19 – Július

Hajnalban: kevés eső, később kevés felhő

Délután: száraz napos idő

December 20 – Augusztus

Reggel: kevés felhő, később napos meleg idő

Délután: 3 órától felhős idő, eső nem volt

December 21 – Szeptember

Reggel: felhős idő, eső nélkül

10 órától a felhőzet eloszlott

Délután: szép napos idő lett és hideg

December 22 – Október

Reggel: derült idő, kevés felhő, napsütés

Délután: köd egészen reggelig

December 23 – November

Egész nap ködös idő

Nem volt hideg

December 24 – December

Reggel: derült idő, kevés felhő

Délután: hűvös, tiszta idő

A feljegyzéseket egy adott hónap vonatkozásában az alábbiak szerint kell értelmezni. Például:

December 17 – Május

Reggel: derült idő, fagy

Délután: borult idő, enyhébb szél

1975. május elejére kellemes jó idő meleg várható, de 12-13-14-én, Szervác, Pongrác, Bonifác (fagyosszentek) napján fagy lehetséges. A hónap második felében enyhe idő és eső is előfordulhat.”

Jósoltak a következő év időjárására hagymából is, bár Makón ezt nem nevezték hagymakalendáriumnak. A vöröshagymát kettévágták, 12 levelet külön szedtek, és só tettek bele. Amelyikben megolvad a só, s amilyen mértékben, az mutatja, hogy a megfelelő hónap milyen csapadékos lesz. Egyes adatok szerint a hagymát karácsonykor kell megnézni. Ismerték a dióhéjjal való időjárásjóslást is. Tizenkét dióhéjba vizet öntöttek, ablakba tették. Amelyik dióhéj leghamarabb kiszáradt, az a hónap a következő évben a legszárazabb lesz és fordítva. A hagymával és dióval való jóslást gyakorolták karácsonykor is. A Luca-napi időjárásban való hit sok helyen máig megmaradt, többen még ma is naponta írják megfigyeléseiket. Egy adatunk van arra, hogy az eljövendő téle jósoltak a Luca napi időjárásból: ha Luca-napján eső esik, enyhe lesz a tél.

A Luca-napi szokások közt sajátos helyet foglal el a *lucabúza*, a Luca napján csiráztatás céljából edénybe tett búza. Naponta öntözik, s fejlődéséből következtetnek a jövő évi termésre és a család, valamint a jószágállomány egészségére. A gabonacsiráztatás rítusa eredetileg az analógiás mágia körébe tartozó, a vetés növekedését mágikusan serkentő cselekmény lehetett. Vándorlását, az Adonisz-kerttel való kapcsolatát Vajda László, Dömötör Sándor, Ujváry Zoltán részletesen elemzi, s a lucabúzát is innen eredezteti. Makón is általános volt, hogy a kicsirázott búzából a jövő évi termésre következtettek. Ha szépen megnő, és szép zöld színű, akkor kedvező időjárás és jó termés várható – vélték. Ha a kikelt búza gyatra növéssű, sárgás színű, száraz esztendő és rossz termés várható gabonafélékből és kukoricából.

A lucabúzát fenyőfa alá, asztalra tették. Ünnepek után, általában karácsonykor, az apró- és lábasjószágnak adták, hogy egészségesek legyenek. *„Karácsonyra, hogyha mekkorára nő, olyan lősz a termés. Hogyha ritkára kelt ki, akkor nagyon gyér lősz a búza kelése[...] ha dús vót, szép, na akkor most szép búzatermés lősz [...] Aszt a*

jószágnak adták oda. Amilyen jószág vót, csirkének, disznónak, tyúkoknak, libának, mindönnek, amilyen háziszárnyas vagy állat volt. Azt már nem tudom, miért, csak azt tudom, hogy odaadták.” (29) „Karácsonykor azt adtuk elsőbb a tyúkoknak. A tyúkok érdekibe. Akkor is ugye röggel széjjel daraboltuk, úgyhogy mindön jószág övött abbul. Ami vót, mindön. Még mikó ló vót, tehén vót, annak is egy kis zódet, hogy hát így mondták, hogy mer Jézus is télön születött és a pásztorok kint vótak a nyájukkal és csak legeltek. Hát most is emléközzünk meg arra, hogyhát tél van, ződ is van, a Jézus születése napján. Hát erre tanítottak bennünket.” (5)

Lucabúzát ma is sok helyen csíráztatnak. Hagyományőrző családban a lucabúzához kapcsolódó régi szokáscselekvések lelhetőek föl: a kicsírázott búzát a karácsonyi asztalra helyezik, valamint adnak belőle az állatoknak is. 2002. évi megfigyelés szerint a búza közepébe égő gyertyát tettek, s az asztalon tartották az ünnepek alatt, annak díszje volt. A két ünnep között az ablakba rakták. Ha gyorsan nőtt, vágta le belőle. Szilveszterre újra az asztalra tették, s csak utána használták föl. Mások lucabúzát a hagyománytisztelet mellett elsősorban szépségéért csíráztatnak.

Luca-nap a *boszorkányok* kedvelt napja. A néphit szerint Luca éjjelén lehet megtanulni a boszorkányságot, valamint – a hosszú éjszakából adódóan – rontásokat végezni. Az 1728-i híres szegedi boszorkányperek irataiból is kitűnik, hogy Luca-nap – Szent György-nap mellett – a boszorkányok egyik gyülekező napja volt. Éppen ezért a nép felkészült a boszorkányok ellen. Védekezésül használták a fokhagymát: azt ették, és etették az állatokkal; fokhagymával rajzoltak keresztet az ajtóra, ablakokra, állatok homlokára. Feltételezhető, hogy e sokoldalú cselekvéssor Makón is ismert volt, de a város korai polgárosultsága, a lakosság városias gondolkodása a néphagyomány e szeletét viszonylag korán elhagyta. Egy adat mutatja a boszorkányok elleni védekezés módját: Luca-nap hajnalán piszkafát, szénvonót és seprűt kellett keresztbe tenni a küszöbön, hogy aki kilép a házból, átlépje őket.

Luca napján kezdtek a *lucaszék* készítéséhez. Közismert a városban is a szólás, hogy *„úgy készül, mint a Luca széke”*, de a szék készítésének módját, s a hozzá kapcsolódó hiedelmeket, szokáscselekményeket már kevesen, és alig ismerik. Friss gyűjtésből megtudhattuk, hogy a széket Lucától karácsonyig készítették, s az éjféλι misén a készítője megláthatta a boszorkányokat. Készítésének módjáról a legrészletesebb leírást 1986-ban, 75 éves református (!) férfitől hallottam. Szerinte a széket vas használata nélkül, egy fajta fából kellett készíteni. *„Az anyagot begyűjtötte előre, és 13-án megkezte, és minden nap valamit készített rajta, és karácsony napjára, az éfélí misére kellett neki készen lenni. Mer akkor az éfélí misén föláll arra a székre, akkor látta a boszorkát. Namármost, úgy köllött a munkát beütemezni, hogy az pontosan akkorra köllött, karácsonykor, a szentestén, az éfélí misére, akkorra kész legyen. Szöggel, tehát vassal nem lehetött dógozni, vasszöggel. Úgy kellett összeállítani, hogy mindön része fábul készüjön.” (44)* Más adat szerint minden nap egy-egy részt, de más-más gyümölcsfából kellett végezni rajta. Készítője az éjféλι misén ráállva, meglátja, hogyan szalad ki az ördög a templomból.

A lucaszék készítéséről és a hozzá fűződő hiedelmekről viszonylag teljes kép maradt H. Kovács Mihály feljegyzéseinek, megfigyeléseinek köszönhetően.

Országosan ismert hiedelem, hogy aki az éjféλι misén rááll a kisszékre, az felismeri a település boszorkányait. H. Kovács Mihálynak az 1920-as évekre vonatkozó feljegyzései szerint a szék az éjféλι misén nemcsak a boszorkányok, hanem az ördög felismerésére is szolgált. Használták szerelmi jóslásra is, valamint a boszorkányok legyőzésére és kincskeresésre. Megfigyeléseit az alábbiak szerint összegezhetjük:

1. „Luca napján kisszéken ülve végig hallgatjuk az éjféλι misét és buzgón imádkozunk, akkor möglátjuk az ördögöket.”
2. „Az éjféλι misén a kisszéken ülve buzgón imádkozunk, akkor éjféλι mise után felpillantva, akit legelőször meglátunk vagy az, vagy olyan nevű lesz a jövendőbelink.”

3. Karácsony vagy szilveszter éjjelén a keresztútról le lehet győzni a boszorkányokat. A boszorkányok elleni védekezés egyik módja az elkerítés (körülkerítés). Rózsavesszővel kellett kört húzni. A mágikus kör alkalmazása mellett 3 próbát kellett kiállni az illetőnek, hogy legyőzze a boszorkányt vagy a lidércet:

- a. vadállatok rohannak a széken ülő felé, ha fél, fölfalják;
- b. tüzet fúvó bika támad rá, ha fél, eltapossa;
- c. maguk a boszorkányok jönnek, ha fél, halálra kínozzák.

Ha a széken ülő nem ijed meg, minden kívánsága teljesül.

4. Nádas, vizenyős helyen, keresztúton a lidérc (ördög vagy boszorkányos lény) legyőzésével a lucaszéket kincskeresésre lehetett használni. Ebben az esetben a 3 próba a következő volt:

- a. szép szóval csalogatja a lidérc a legényt;
- b. szép lány alakjában jelenik meg;
- c. ördög képében kísérletezik.

Ha a próbát kiállja, gazdag, szerencsés lesz az illető.

A keresztúton való pénz-, vagy kincskeresésre több adat is van az országban (pl. Szegedről). A lucaszéssel való kincskeresésnél a makóihoz hasonló próbatétel a Csalóközben található. Feltételezhető, hogy a valaha nagyobb területen elterjedt szokás két különböző helyen megmaradt, más-más időben feljegyzett hiedelméről van szó.

339. kép. Pásztorjáték szereplői (1904)

Makóról egy esetben tudunk arról, hogy a lucaszék készítőjét felismerték a boszorkányok, s üldözni kezdték. Az üldözött mákot szórt maga után, s így lemaradtak a

boszorkányok. Ellenkező esetben az illetőt megverték volna. Szintén egyetlen adatunk van az elkerítés másik változatáról: a lucaszéken ülő a templom előtt a szék lábával vagy a szék sarkával kört húz maga körül, ő maga pedig a kör közepére ül a székre. Ezzel védve van a boszorkányoktól.

A háziak megtréfálására – jelen esetben bosszúra – egyetlen példánk van: tanyán, leányfejjel szült valaki, de nem ment a kérőjéhez. A kikoszarozott férfi barátaival Luca éjjelén állt bosszút. *„És akkor szétszedték a kocsit és föltették a tanya tetejére. Meg azt is tudom, mesélték otthon nálunk, hogy betapasztották a kéményt. [...] Meg azt is hallottam, hogy föl vót szórva a tanya, mer a nagylány bemázolt, és ez a legény haragudott csak nagyon rá, bement és apró polyvával fölszórta a mázolászt.”* (55)

Betlehemezés

A betlehemes játékok eredetét a kutatók a középkori misztériumjátékokra vezetik vissza, amelyeknek célja az volt, hogy népszerűsítsék Jézus születésének az evangéliumban leírt történeteit. Kezdetben latinul, templomban, a 17. századtól magyarul, iskolákban, egyesületekben adták elő, mutatták be. A vallásos jellegű betlehemes játék számos olyan elemet átvett és megőrzött, amelyből kereszténység előtti vonásokra, ősi képzetekre lehet következtetni. A betlehemes játékokat az egész magyar nyelvterületen ismerték, a legnépszerűbb karácsonyi szokásaink közé tartozott. Nagyobb előkészületet, betanulást igénylő, több szereplős játék volt, amely legtovább élt városban és falun egyaránt. Jellemzője, hogy vagy az egész közösséget, vagy egy-egy közösségi csoportot, pl. városrészt érintenek.

340. kép. Pásztorjáték résztvevői (1911)

A betlehemes játékok Makón is népszerűek lehettek. Híradások 1920-as, 30-as években 80-100-60-ra teszik a betlehemes csoportok számát. Még a fiatalabb korosztály is emlékezett, az idősebbek pedig „szép vót”, „gyönyörű vót”, „sokan vótak” kifejezésekkel idézték föl. Saját gyűjtésemén kívül H. Kovács Mihály és Szabó István adattári, valamint Szabó Jenő 1993-ban megjelent füzeté, alapján viszonylag teljes kép bontakozhat ki előttünk az 1920-as évek utáni makói betlehemes játékokról.

A játék menete Makón is megfelelt az országszerte általánosnak: a betlehemezőkből bebocsátást kérnek a házba, majd vallásos énekek és a pásztorok tréfás félreértéseinek váltakozásával utalnak Jézus születésére. Adománygyűjtés után kellemes ünnepeket

kívánva folytatják útjukat.

Az 1920-as évekre emlékezve a makói betlehemes játékok hangulatát, a szokás változását a szemtanú hitelességével örökítette meg H. Kovács Mihály: „A ház népe betekint most a betlehembe, különösen a kisgyerekek nézdegélnek hosszan. A házi asszony ajándékokat készít, a ház ura is néhány fillért. Közben a betlehemesek nagy botjukkal a taktust ütögetve körüljárják a betlehemet, meg a nézőket és énekeket énekelnek, legtöbbször a *Csordapásztorok mikor Betlehembe* [kezdetű népéneket] és más zsoltárokat. Akad olyan hely, ahol ennivalóval és itallal is megkínálják őket. A felnőtteket, mert ilyenek is jártak betlehemmel, szeszes itallal is megkínálják. Régebben nem igen akadt ház, ahol nem fogadták a betlehemeseket, és meg is ajándékozták őket, ezek módosabb emberek és ismerősök voltak. A szegényebb helyeken nem volt *világ*, nem is tértek be ide. A meglátogatott helyekről általában jókedvűen, kedves ajándékokkal távozhattak a betlehemesek. Érdekes, legjobban a pénzajándéknak örültek. Ez a szokás ma már divatja múlt: a múlté, az idősebbek kihalásával a szokás emléke is elhalványul.”

A régebbi és a környékbeli betlehemes játékokkal összehasonlítva a makóit, néhány sajátos vonás fedezhető föl benne.

341. kép. Betlehemmezők a Kálvin téi iskolában (1992)

1. A betlehemes csoportok nagy száma

A Makói Friss Újság 1925. karácsonyi száma a 65-70 betlehemes csoportot kevésnek tartotta. Utalt arra, hogy régebben 80-100 csoport működött a városban. Ugyanennek a lapnak 1929. december 29-i száma 50 fölötti, a Makói Újság 1935. karácsonyi számában 60 csoportról olvashatunk.

2. Rendőrségi engedély kellett működésükhöz.

3. A betlehemes csoportok *működési ideje* a szokásostól eltérő: első bemutatkozásuk *karácsonyeste* volt. Utána karácsony első és másnapján, szilveszterkor, újévkor; utoljára Vízkereszt napján. Az adventi tehát előkészülésre szolgált, kántorok, tanítók segítségével könyvből vagy följegyzésből.

4. December 23-ra készült el a *betlehem*, amely általában *nagyméretű* (150x100x50cm), egy-két-három tornyú, színes papírral bevont, fényes külsejű volt. (Csanádpalotán, mint egy régi pajta, ütött-kopott istálló, olyan volt a betlehem.) Rózsaszínű vagy piros papírral

bevont vékony lécvázú alkotmány, amelyben mohán nyugvó jászol előtt finom szálú fűszénán számár, néha juh, kecske, valamint férfi és nő állott: Mária és József. Az emberi alakok többen is lehettek, akik mind nézték a kis Jézust a jászolban. Az alakokat színes papírból vagy agyagból készítették, majd színesre festették. Később az agyagból készített figurákat fölváltotta a gipszfigura, a színes papírból készített alakokat a szentkép.

342. kép. Betlehemmezők Varga Attila plébánossal (2005)

343. kép. Újvárosi betlehemezők (2005)

5. *A működés helye:* aházzról házra járás mellett éjféli mise előtt a templomban, katolikus körökben, kocsmákban, valamint a közeli tanyákban. (Tanyákra a környékbeli falvak betlehemesei is elmentek.)

6. *A szereplők száma nagy,* forrásaink hattól tizenkét főt említenek. Általános a nyolc-kilenc fős csoport. Tagjai: vezérangyal, két betlehemvivő angyal, pásztorok (egy-egy csikós, juhász, gulyás), valamint kiskirály, szürke szamár, kutyaütő. A szereplők életkora változó volt: általában 6–12 éves fiúk, 16–17 éves legények. Lányok is csatlakoztak hozzájuk.

8. *A szereplők ruházata:* nem teljesen azonos a környékbeliekével. Különösen a csikós, akit a makói játékok központi alakjának tartanak, tűnik ki magyaros öltözetével: fehér, rojtos szájú ing és gatyá, árvalányhaj, piros mellény rajta, kalapján és fokosán nemzetiszín szalaggal díszítve.

9. *Adományok:* elsősorban pénz. Elhalványult, hogy régen alma, dió, kalács, volt a köszöntés legfőbb jutalma; esetleg a felnőtteknek bor, pálinka.

10. *Szöveg.* A legnagyobb különbség a betlehemes játékok szövegében vehető észre. Általában a betlehemes játékok rendje a következő: a beköszöntő végeztével Jézus születésének rövid elbeszélése következik, utána József elmondja, miként próbált eredménytelenül szállást szerezni, majd a pásztorok hódolnak a kis Jézus előtt. Ezek után következik a komikus jelenet, a pásztorok tréfás vetélkedése. Miután a háziak megvendégelték a betlehemeseket, együtt éneklük az áldást.

A makói betlehemes játékok újabb, az 1930-as évekre, talán még későbbre emlékező adatai alapján elmondhatjuk: viszonylag kevés szakrális elemet tartalmaz, inkább a profán motívumok az uralkodók. Nem szerepel benne Mária és József szálláskeresése vagy a Heródes-játék sem. Jellemzője, hogy a pásztorok szövege bővült, a csikós és a gulyás önmaga életét, vidámságát mutatja be. A szövegekben vőfélyrigmusokat vélek fölfedezni.

H. Kovács Mihály részletes játékleírást nem közöl, viszont ott találjuk a betlehemes szövegek legrégebbi elemeit. A szövegváltozatok az időbeli eltéréseket is tükrözik.

Beköszöntő rigmusok:

Világot láttunk a házba

Azt gondoltuk, hátha

Beengednek Jézuskával

Máma születött istállóba

Anyjával pihen jászolba.

(H. Kovács Mihály)

344. kép. Betelehem (2005)

345. kép. Betlehemkészítő verseny (1998)
*Nyissátok meg ajtótokat hív keresztények!
Jönnek ide betlehemmel új jövevények.
Áldást hoztunk reátok, örömet, vígasságot.
Mert ma született a ti üdvösségetek. (Szabó István)*

*Nyissátok meg ajtótokat hív keresztények
Jönnek ide betlehemmel uri vendégek.
Áldást kérnek reátok,
Bocsássátok hozzátok,
Mert ma született, a ti Messiástok.
(Szabó Jenő)*

Üdvözlés:

*E tisztes ház népének engedelmével
E szép betlehemet ide vezéreltem.
Messzi útról jöttünk, igen elfáradtunk,
Mire e lakra végre rátaláltunk.
Dicsérjük az Urat, hozsanna, hozsanna!
Messiást köszöntve, glória, glória!
Kegyelet, áhitat honolják lelkekben,
Szeretet és béke lakozzék szívekben.*

*Isten áldása szálljon a házára,
Házáról magára, egész családjára.*

(Szabó István)

*Engedelmet kérek, hogy Önök házába,
Bátorsággal belépni merészeltem
És e szép betlehemet ide vezéreltem.
Gazdag városunk aranyát-ezüstjét felszedtem,
S e szép betlehemet abból építettem.*

(Szabó Jenő)

Nem található az 1920-as, 30-as évek szövegeiben az alábbi rigmus. Ez – korábbi feljegyzések alapján – a juhász nagyothallásán, félreértésén alapuló tréfa:

*De itt van a juhász,
Útet kérdöm meg hát:
Öttél e mán juhász?
Öt tél után hat nyár.*

Tóth Ferenc szóbeli közlése alapján ennek változatáról is tudunk:

*Öttél e mán kisbojtár?
Öt tél után gyün öt nyár.
Ittál e mán kisbojtár?
Itt állok én régön mán.*

Általánosan ismert, szójátékon és félreértésen alapuló párbeszéd volt a csíkós és a juhász között a következő:

*Jártál iskolába?
Jártam istállóba!
Ismeröd a betűt?
Üsmeröm a kilenc lábú,
csíkós hátú, csípős szájú tetűt!*

Ennek egyszerűsített, megkopott változata élt tovább:

*Jártál e mán iskolába?
Jártam istállóba.
Ismeröd a betűt?
Ismerem a fejedbe
a csíkoshátú tetűt.*

A makói betlehemes játékok egyik központi témája a pásztorok bemutatkozása. Szabó Jenő a következőképp jellemzi őket: „A makói betlehemes játékokban a csíkós a legfőbb szereplő, aki fennhéjázó, karakán egyéniség, de a többinek is igen szép mondanivalója van a dicsekvések, odamondások és kínálás, megajándékozásra való felszólításaikkal.” Ennek illusztrálására egy példa. A csíkós belépésekor szólt így:

*Szerencsés jó estét kívánok a házigazdának,
Annak is a barna pici lányának.*

*Tudjátok e ki vagyok én?
Jászberénybe csikóslegény.
Bú és bánat üldözője,
Barna kislány szeretője.
Ha kipödröm a bajuszomat,
Félre vágom kalapomat, hogy
Ne lássák azt a búbánatos arcomat.
Csikós vagyok az alföldön nem nagy úr,
Káromkodom, ha a ménem megvadul.
Belevágom sarkantyúm a deresbe,
Úgy vágatok szilaj ménem elibe.*

Énekelve folytatja:

346-347. kép. Betlehemkészítő verseny darabjai 1998-ban

*Csikós vagyok, így eszem a kenyerem-kenyerem.
Az alföldön nyalka csikós sej-haj a nevem, a nevem.
Csikós vagyok, semmi gondom a nyájra, a nyájra.
Puha ágyra vár a falu, sej-haj szép lánya.*

Újabb próza következett:

*Hej de szép is ez a csikós élet,
Áldom az Istent, hogy annak teremtett.
Juhász, gulyás-nem lennék én semmi áron,
Hisz öregapám sé ült ilyen nagyfülű számaron.*

A játékot Makón is a jókívánságokat magába foglaló, adománygyűjtő formulákkal zárták. Szép szövegváltozatai voltak.

*Látják, ilyen árva ez a juhász!
Ilyen lössz a Jézuska, ha nem látják.
Azért nézzék mög jászolját,
adják nekünk járandóságát!
Haggyuk érte isten áldását!*

*Aggyanak hát sok piros almát,
pár krajcár is mellé még nem árt.
Jó egészséget érte Krisztus ád,*

*jó lössz ehhön majd az időjárás,
Evvel jó egészség, jó termés jár!* (H. Kovács Mihály)

*Zörgetik a kulcsot. Pénzt akarnak adni.
Ha garaskát adnak, a többihez tesszük,
Ha forintot adnak, szépen megköszönjük.*

Kifelé menet, énekelve hangzott el:

*Nosza, nosza jó gazda, jó gazda!
Sonka, kolbász, szalonna, szalonna.
Kántálóknak jó volna, jó volna.
Az isten áldása szálljon a házára!
Házáról magára, egész családjára,
Házáról magára, egész családjára.*
(Szabó István)

*Bor, búza békesség szálljon a házukra,
A megszánt ajándékot nyújtsák a markomba.
Hamar-hamar, hogy menjünk dolgunkra,
Mert másutt is várnak a jó mézes borra.”*
(Szabó Jenő)

Bebocsátás hiányában (ami előfordult Makón is), mondták el az alábbi szöveget:

*De ha elkergetnek,
és nem örvendeznek,
a termést jégeső veri el.
Adnának mán akkor!
Most adjanak, mög máskor,
áldás száll a házra akkor!*

A makói betlehemes játékok tehát sajátos típust képviselnek. Ez a városi fejlődéssel magyarázható. Mások voltak az igények a falusi társadalmakban. A civilizáció hamarabb begyűrűzött a makói házakba. A Makói Friss Újság 1929. december 29-i tudósítója meglehetősen reálisan látta a betlehemezők helyzetét. „Egymásután pusztulnak, satnyulnak, vesznek a régi szép népszokások. A betlehemes játék még a legutolsó években megőrizte Makón a maga őseredeti népies formáját, de már korántsem kultiválták annyian, mint régebben s főleg nem olyan alapos felkészültséggel. Az idén ugyan körülbelül 50 betlehemes társaságnak adott ki engedélyt a rendőrség, de ezek között kettő sem volt olyan, mint a régi betlehemes társaságok, amelyek hónapokon

keresztül készültek szerepeikre s őseredeti, dogmaként őrzött formákat tartottak be, de még nyelvükben is megőrizték a régies stílust.” Ebben a tudósításban még két fontos dolgról olvashatunk: nem csak a betlehemes játék változott meg, hanem a fogadó családok felfogása is. Sok helyre engedtek be őket „féltek a szobákat, hogy bemocskoljuk” – panasztak a betlehemesek. A másik tényező: fontos kereseti forrást jelentett egy-egy szegény családnak a betlehemezés, s különböző csoportok egy-egy városrészben való működésért össze is verekedtek.

Makón viszonylag sokáig, a 20. sz. utolsó negyedéig jártak a betlehemesek. 1968-ban, a Nagycsillag utcában a hagyományos módon kopogtattak be az ablakon az ünnepköszöntők. A szokás kihalását az 1970-80-as évekre tehetjük. A rendszerváltoztatás (1989) óta, más jelleggel és céllal, inkább színpadi bemutatásra, iskolai ünnepekre felújították a betlehemes játékokat. Ebben nagy a szerepük az egyházi iskoláknak. Makón városi kezdeményezésre (természetes anyagok felhasználásával) betlehemkészítő versenyt is hirdettek. Rendkívül változatos, sokszínű betlehemek készültek. Az alkotók között voltak felnőttek is, de többségben gyermekcsoportok.

A háromkirályjárás nyomairól, amelyet másutt Vízkereszt vagyis Három királyok napján gyakoroltak, Szabó Jenőtől értesülünk: „Régen volt még egyfajta betlehem-járás, ami tulajdonképpen nem is betlehemmel történt. Egy nagyobb szitát vagy rostát kerítettek, beleerősítettek egy sárga papírcsillagot, és azt a belehelyezett gyertyával kivilágították. Ez a játék valójában nem is volt játék, és csak 2-3 személy kellett hozzá. Ők is köszöntötték a Jézuska születését énekkel és egyéb verseléssel, kiket azután szintén megajándékoztak néhány fillérrel, almával, dióval, süteménnyel. Ezt abetlehemezést *Csillagjárásnak* nevezzük. Jellemzése: a három királyt vezető, pásztoroknak megjelenő és a betlehemi pajtánál megálló csillag. A csillagászok kutatták ezt a jelenséget és számításaik szerint, abban az időben valóban volt Betlehem felett egy fényes csillag, amelyik a három királyt és a pásztorokat vezette Jézus jászolához.”

68. ábra. Szálláskeresés
A ponyva fedőlapja

Szálláskeresés

Karácsony előtti hagyományaink közé tartozik a „Szállást keres a szent család” szokása. A szálláskeresés előre meghatározott sorrend szerint kilenc napon át tartott. A Szent Család fogadása kitüntetésnek, megtisztelésnek számított a fogadók számára. A hívők minden este más házban gyűltek össze. A Szent Család képe körül székek voltak körbe rakva, imádkoztak, énekeltek. A Rózsafüzér Társaság asszonyain kívül jelen volt a pap, a kántor. A képet szenteste égő gyertya kíséretében az éjféli mise előtt egy órával elvitték a templomba, és a betlehem mellett állították föl. A szálláskeresést Bálint Sándor a vallásos ponyvairodalom elterjedésének hatására megismert újabb keletű szokásnak

tartja, amely elsősorban a nők körében volt kedvelt. Makón az 1940-es években terjedt el, és rövid idő után meg is szűnt. Napjainkban újra gyakorolják, az éjféli mise előtt egy órával a templomban kezdődik a szertartás. Ott is kell fogadni valakinek, átvenni a szentképet az előző családtól. A képet a fogadó család oltáránál helyezik el, s ott imádkoznak, énekelnek.

Karácsony böjtje, szenteste (december 24.)

Karácsony böjtje, (szombatja) már az ünnephez tartozik. Elnevezését onnan kapta, hogy a katolikusoknak szigorú böjtjük volt ezen a napon. A böjt sokáig tartotta magát, különösen az idősek körében. Zsíros és húsos ételt nem fogyasztottak. Tejben főtt fehér babot készítettek, utána mákos tészta vagy mákosguba (mákosgubó) volt. Amikor az egyház engedett a szigorú böjtből, és megengedte, hogy a hívők egyszer napjában jóllakjanak, az ünnepélyes vacsora helyett sok helyen a karácsonyi böjti ebéd honosodott meg. Ez a magyarázata, hogy Makón ha az ünnepi étrendről érdeklődünk is többen ebédéről, mások vacsoráról beszélnek.

A szenteste központi eseménye régen a szertartásosan előkészített *karácsonyi asztal* körül zajlott. A karácsonyi asztalra vagy alá helyezett tárgyak, eszközök különleges mágikus hatalommal ruházódtak föl. A karácsonykor asztalra kerülő ételek (fokhagyma, méz, dió, alma stb.) részét képezték a karácsonyesti vacsorának, de ekkor elsősorban nem táplálékként voltak fontosak: az ételekhez bőség-, egészségvarázsló hiedelmek és jóslások fűződtek. Makón is föllelhetők még azok a szokáselemek, amelyek azt mutatták, hogy az ételeknek fontos szerepük volt abban, hogy a következő esztendőben biztosítsák a család egészségét.

348. kép. Az asztal alatt széna Jézuskának (2002)

Mi került a karácsonyi asztalra és alá?

A két világháború között még általános volt Makón, hogy 24-én délután a családban rendszerint a férfi (időnként nő) szakajtóban gabonát (búzát, zabot, árpát, csöves kukoricát) helyezett az asztal alá. Tetejére és köré maroknyi széna és szalma, a kosárba még alma és dió is került. Az asztal alá rakhatott a gazda kisebb gazdasági eszközöket és lószerszámot is, kaskában, később cipő- vagy más dobozban. A gabona alá egy tojást tettek. Tóth Ferenc kutatásaiból tudjuk, hogy a gabona tetejére egy zabla társaságában egy fej vörös- és egy fej fokhagyma is került. Ez szoros összefüggésben lehetett a makói hagymatermesztéssel, s tehát jellegzetesen makói szokás. Az asztal alá helyezett

tárgyakat Aprószentek napján (dec. 28.) vitték ki, s az állatoknak adták, hogy egészségesek legyenek. A többi tárgy a jövő évi jó termést szolgált. Némelyek szerint azért tettek az asztal alá dobozban szénát, hogy a Jézuska feküdjön oda. *„Azér köllött odaadni, hogy ne lögyenek betegök. Úgy elosztottuk, hogy minden kapjon belőlle. A tehén, ló kapta a szénát, alájuk a szalmát. A tyúkok meg kapták a búzát meg a kukoricát.”* (5) Más családok már karácsony napján elkezdték etetni a gabonával a jószágokat. Példánk egy jómódú, római katolikus tanyai gazda szokáscselekvését mutatja: *„Az apukám a nagykaskába belerakott egy csomó szalmát, szénát, ami a jószágoknak való, akkor utána másiknak kosárba beletött kukoricát, búzát, zabot, árpát, vegyesen. És az a nagykaska a kosárba be vót téve az asztal alá, ez vót az Úrjézusnak a jászola. És akkor utána, karácsony első napján, vót benne egy bögre, [apám] mindön nap először is kimerítött egy bögrével a szemes takarmánybul és végig szórta a jószágoknak. És ez eltartott karácsonytól szilveszterig, az úgy be vót osztva. De mindön nap kaptak ebből az ételből.”* (12)

349. kép. Vacsora a szentestén (2002)

350. Sütemények a karácsonyi asztalon (2002)

Mi került a karácsonyi asztalra? A háziasszony az asztalt fehér vagy piros csíkos szőtt abrosszal terítette le. Ez általában eddig nem használatos vagy csak erre az alkalomra használt abrosz volt, amelyet később kenyérsütésre, esetleg vetőabrosznak használtak. Ezzel a jó termést biztosították a családnak. Feltehető, hogy Makón is ismerték ezt a mágikus célt. Az asztalra szertartásosan elhelyezték az étkezéshez szükséges, kezdő ételeket (méz, fokhagyma, dió, alma), valamint a vacsora fogásait. A Jézuskának néhol egész kenyeret és sőt is helyeztek a karácsonyi asztalra.

A fokhagyma, a dió és a méz fontos eszköz a népi gyógyításban. Különleges jelentőséggel a karácsonykor mézbe mártott fokhagyma, amelyet torokfájásra vagy megelőzésére alkalmaztak. A karácsonyi diónak egészségvarázsló ereje volt, de a jövő év egészségére is következtettek belőle. Ha a vacsora során feltört dió szép, egészséges volt, akkor a család is egészséges lesz a jövő évben. Ha viszont rossz, akkor valaki beteg lesz a családban, sőt más adat szerint meghal, aki föltörte a diót.

A karácsonyi almával kapcsolatban Makón több szokás is található. Egy részük Luca naptól karácsonyig tart (szerelmi jóslás), más részük az aprószentek napjának hiedelmeihez kapcsolódik. A karácsonyi alma Makón minden esetben a házban található legszebb almát jelentette.

1. „Karácsony estére két szép almát készítettek elő. Az egyiket a böjtös vacsora után annyi felé osztották, ahányan voltak, és azt mindenki elfogyasztotta. A karácsonyi almaevés az együvé tartozást jelképezte. Azt tartották, ha valaki távol kerül otthonától, eszébe jut a karácsonyi alma, és akkor visszatér övéihez. (Feltételezhetően ez a szokás a húsvéti tojásevással analóg). Amikor az éjféλι misére elindultak, a másik almát beledobták a kútba. Aprószentek napján szedték ki, apróra eldarabolták, és abból az almából minden jószágnak adtak: tyúknak, disznónak, sőt még a lónak is szórtak [...], hogy egészségesegek legyenek.”

2. Más változat szerint annyi almát dobtak a kútba karácsony böjtjének délutánján, ahány jószág volt a háznál. Erről kellett itatni vízkeresztig, utána megetették az állatokkal „*hogy mögmaradjanak, ne pusztuljon el*”.

3. Az asztal alá kaskában kellett elhelyezni annyi almát, ahány jószág volt. Egészségvédő funkciójára már nem emlékeztek.

4. Két szép almát az asztalra kellett tenni a vacsorához, amit nem lehetett megenni.

Vacsora után az ásott kútba dobták.

5. Több helyen almát tettek a kantába és/vagy a korsóba. Erről mosdottak és ittak, hogy egészségesek és pirospozsgások legyenek.

6. Más családoknál a kancsóba vagy kantába tett almáról csak ittak, hogy egészségesek legyenek.

7. *„de almát önni köllött ... hogy a ködbe el ne tévedjön”*

8. *„Hogy a jószágnak jobb étvágya legyen.. Hogy mögmaradjanak, ne pusztuljon el”*

9. *„Abbul mindönkinek önni köllött, hogy ne fájjon a háta. Vagy a dereka? Mán erre se emlékszök pontosan.”*

10. Református adatközlő nagyanyja Újvároson lakott, nála látta a piros almát úszkálni az ásott kútban, amit karácsony este dobtak bele. Nem tudja miért (ref.).

11. A család tagjai a kútba bedobott almát vízkeresztkor szedték ki. Akinek az almája megrohadt, az abban az évben meghal – vélték.

12. Karácsony böjtjén almát kell enni. Mielőtt enne, ketté kell vágni. Ha a magot kettévágta, akkor meghal az új évben, ha nem, akkor életben marad. – tartották a régi öregek.

Mikor már mindent előkészítettek, imával kezdődött a vacsora. A családfő irányításával kezdtek az ünnepi ételek elfogyasztásához. Először a kezdő ételeket (fokhagyma mézbe mártva, dió, majd alma) fogyasztották. Utána a bableves vagy cibere, majd mákos tészta vagy mákos guba következett. (A mákos guba vagy mákos gubó kalácstésztából készült, két-három centiméteres kis darabokra szaggatták, tepsibe téve kisütötték. Kisülés után forró vízzel leöntötték, mákkal és cukorral összekeverték. Mézzel fogyasztották.)

Régi szokás szerint szigorú szabály volt, hogy az asztaltól senkinek sem volt szabad fölállnia, mert akkor nem ül majd a kotló: *„a kotló elhagyja a tojást”*. Másképp fogalmazva: *„Egyszerre köllött ülni, egyszerre köllött fölkelni...Mindönt oda köllött készíteni”*. *„[...] mindönt odakészítettünk előre az asztalra, a gubát, meg bableves vót, a gubát közel töttük, hogy ne kölljön érte fölkelni, meg míg tanyán laktunk, mindig vót lepény. Osztakkor ezeket mind odatöttük, hogy ne kölljön fölkelni érte.”* Másik régi szabály szerint: *„Mindönki övött mindönbül.”* Amikor a böjti tilalom lazult, a vacsora étrendjében változás következett be. Ezután jelent meg a karácsonyi étrendben a hal, a töltött káposzta és a pulyka. Találkoztam 2002-ben olyan katolikus családdal, ahol a legújabb korig a hagyományos módon kerültek az ételek az asztalra, a tárgyak az asztal alá.

Az asztalról a karácsonyi morzsát nem szedték le; összegyűjtötték, mágikus gyógyító eljárásra használták. Csanádpalotán és Kövegyen máig föllelhető szokás, hogy füstöléssel gyógyítottak vele. Feltehetően Makón is ismerték ezt a gyógyítási módot. Másutt a morzsát vízkeresztkor gyümölcsfákra szórták, hogy jó termő legyen a fa, olyan bő termés legyen rajta. Egyetlen adat tanúsága szerint *„mindig napkeletnek”*. Mások szerint a karácsonyi morzsát azért nem szabad kidobni, mert akkor a szerencsét kidobják a házból. A karácsonyi morzsa tehát vidékünkön is a karácsonyi asztal tartozéka, de megjelenik, mint önálló hiedelemem. A népi gyógyítás mára már elfelejtett szokására is van adatunk. E szerint karácsonykor sapkát vagy kalapot tettek a karácsonyi asztalra. Ha fájt a jószág hasa, azzal kellett simogatni, hogy meggyógyuljon. Más hiedelem szerint szenteste pirítós kenyeret kell adni a kutyának, hogy elkerülje a veszettség. Mások úgy vélték: ha veszett kutyának karácsony estéjén megmaradt kenyeret adunk, nem mar meg bennünket.

A karácsonyi asztalnál néhol eggyel több terítéket tettek az asztalra. Makón ezzel a szokással nem találkoztunk, de a halottakkal való kapcsolattartás hite és a visszajáró halottak hiedelemvilága ismert volt a városban. Szenteste *„ott köllött hagyni mindönt az asztalon, ahogy vacsoráztunk, mert éjjel a halottak eljönnek, hogy találjanak*

ennivalót”. (12.) Sajátos változata él egy görög katolikus családnál. Régi hagyományuk, hogy ünnepeken, így karácsonykor is, szenteste, ahány halottjuk van a családban, annyi szál gyertyát gyújtanak meg. Az elhunyt legkedvesebb süteményét elkészítik, s emlékére egy ismerősnek elajándékozzák.

351. kép. Karácsonyi vásár (2002)

A szigorú böjt nem jellemző a református családokra. A karácsonyi étkezés szokása az ünnepélyességet mutatja, bár nyomokban még fellelhető a katolikusok hagyományos böjti ételének hatása. „A szombati ebéd nálunk orjaleves volt csigatésztával. Karácsony előtt egy héttel vagy tíz nappal általában disznóölés volt nálunk, mikorra én emlékszem. Más akkor nem volt, mert hiszen a sütemények készítése közben eléggé nyalakodtunk. Délután négy óra tájban »mákos gubát« ettünk; ezt *bobájkának* is nevezték. Apró gombóc nagyságú, sült-főtt sülemény volt ez; először megsütötték, míg létezett kemencében, később sütőben, aztán forró vízzel leöntötték a kissé meghűlt, pirosbarnára sült gombócokat, akkor aztán cukros, mézes mákkal »nyakon öntik«. Mi gyerekek nagyon szerettük, de a felnőttek is jóízűen ették: a mák szerencsét, a méz jómódot, az egész pedig jó egészséget ígért a fogyasztóknak egész esztendőre.” Jó módú református családban a vacsora étrendje a következő volt. Néha előételnek néhány falat libamáj, főétel rántott hal, sült kappan. Hozzá ecetes uborka, meggy- cseresznye- vagy szilvabefőtt, süteménynek mákos és diós tekercs. Elnevezése később lett bejgli. A felnőttek törköly-, szilva- vagy barackpálinka közül választhattak. Volt az asztalon bor is.

A vacsora után a családok általában együtt maradtak, vagy a szomszédok, barátok összegyűltek, s az éjfélig miséig kártyáztak, leginkább dióra. Az éjfélig misére a család minden tagja elment. A közeli tanyák lakói (legtöbbször gyalog) szintén hazajöttek az éjfélig misére. A református családok is együtt maradtak. A gyermekek addig maradhattak fönt, amíg el nem álmosodtak.

Az éjfélig mise és környékének időpontja többféle jóslásra is alkalmas volt. Jósltak az időjárásra a már ismert módszerekkel (hagyma, dió). A dióhéjba tett vízből nem csak az időjárásra következtettek. Akinek a vize az ablakba tett dióhéjból reggelre „kiapad”, elpárolog, az hamarosan meghal - tartották régen. Mások karácsony éjszakáján kilenc dióhéjba harmatot csöpögtettek. „*Mikó osztán fájt a szömünk, avvā mögmostuk a szömünket, oszt azt mondták, attú möggyógyút.*” Aki karácsony szombatjának éjjelén kimegy a temetőbe, pontosan éjfélkor meglátja, kik halnak meg majd a következő évben, mert ezek képmásai ilyenkor mennek a kápolnába imádkozni.

Szenteste az állatokat éjfélkor megetették, hogy jóllakottak legyenek. Feltételezhető, hogy az oka a mára már elfelejtett hiedelem lehetett, amelyet a makói kirajzású Maroslelén 1940-ben jegyeztek föl: „Az a hit is el van terjedve, hogy a lovak karácsony éjszakáján éjfélkor megszólalnak, és ilyenkor panaszkodnak a bánásmód miatt.” Az éjféλι misére menet vagy jövet jóslatok hangzottak el. Ha keletről fúj a szél, szárazság, ha nyugatról, eső, ha délről, döghalál, ha északról, háború fenyeget.

Néhány helyen a lányok ilyenkor szokták az András vagy Luca napon ismert szerelmi jóslást elvégezni, a Luca naptól kezdett cselekvéssort befejezni (lucacédula elégetését, az almába harapást befejezni). Az ismertetett szerelmi jóslásokon kívül karácsonykor még a következőket gyakorolták. A lányok karácsony szombatján cédulákra fiúneveket írtak, és egymás között kisorsolták. Nem nézték meg és a párna alá tették. Ezen aludtak, majd karácsony első napján megnézték, kit húztak ki. Akinek a neve a cédulán volt, hitték, az lesz a párjuk. Más adat szerint a lányok papírból csillagot készítettek, s ennek ágára írtak egy-egy fiúnevet. Betették a párnájuk alá, miközben az egyik ágát behajtották. Úgy vélték, akinek a nevét behajlították, az lesz a férjük. A mákos gubához is kapcsolódott szerelmi jóslás. Az apa a lánya mellé ült, s mikor az apa az első gubát a villájára tűzte, a lány lekapta róla, és kiszaladt vele az udvarra. Hitük szerint, ha fiú ment arra, az lesz a férje; ha senkit sem látott, vénlány maradt. A szerelmi jóslás időpontja nem egy esetben éjfél, közelebbről az éjféλι mise. Makón is úgy tartották, hogy aki férjhez akar menni, karácsonykor az éjféλι misére mákos téstát (mákos csíkot) kell vinnie, a szenteltvíztartóba tennie, akkor fog csak férjhez menni. Karácsony böjtjétől Aprószentekig nem szabad volt kivinni a szemetet. Egy fiatal lánnyal vitették ki. Arra kellett kiöntenie, amerre a libák gágotak. Arra ment férjhez.

Karácsony időjárásából a következő nagy ünnep időjárására is következtek: „Fekete karácsony, fehér húsvét [...] úgy tartják a makói emberek, akkor van ünnep igazán, ha nagy pelyhekben hull a hó, vagy csikorgó hideg van. Az enyhe Karácsony hosszú telet jósol és így Húsvétkor is eshet a hó.”

A hagyományos szokásrend felbomlásának jele, hogy a református családok a katolikusok szokását átvették. Például némelyek elmentek az éjféλι misére. Makón ez a folyamat viszonylag korán, a két világháború között megkezdődött.

Karácsonyfa, ajándékozás

A mai karácsonyoknak nélkülözhetetlen kelléke a szépen földíszített karácsonyfa, és a – sokszor erőn felüli – ajándékozás. Mindkét szokás ebben a formájában újabb keletű. Az első adatok a karácsonyfa állításról a 17. századból, német protestáns vidékről származnak. Hazánkban a bécsi udvar közvetítésével először az arisztokrácia, majd a polgárság, a falusi értelmiség, s végül a falusi parasztság körében terjedt el.

Magyarországon először Brunswick Teréz állított karácsonyfát 1821-ben, majd 1826-ban a Podmaniczky család, 1834-ben a Bezerédj család. Jáky Ferenc osli (Sopron vm.) plébános, a gróf Hunyady család egykori házipapja 1855-ben karácsonyfaünnepet tartott a falu iskolás gyermekeinek, az 1860-as években pedig Sáros megyében egyik földesúr a cselédeknek. Az ehhez hasonló események is segítették elterjedését a parasztság körében. Az új szokás elterjedésében ennél nagyobb szerepe volt annak, hogy már voltak előzményei hazánkban. Egyrészt a zöldág vagy termőág (boróka, rozmaring) feldíszítése karácsonykor (dióval, almával, süteménnyel, papírdíszekkel) megtalálható volt korábban is. A kutatók többsége e szokás gyökerét a napforduló idején földíszített, tavaszváró zöldágban látja. Előzményként tekinthető a bibliai tudás fája is.

A karácsonyfa-állítás hazánkban a 20. században rohamosan terjedt, az 1920-as, 30-as években indult hódító útjára. Szegeden 1900-tól van karácsonyfa, de voltak vidékek, ahol még az 1950-es években sem ismerték a fenyő-karácsonyfát. Díszítése egyszerű volt: gyümölcsök, sütemények, gyertyák. Az üvegdíszek 1880-tól jelentek meg, a lamették a városokban 1890 után.

352. kép. Feldíszített karácsonyfa

A régi makói karácsony hangulatát s a karácsonyfa körüli teendőket a református H. Kovács Mihály emlékezése hitelesen adja vissza: „Karácsony... jelképe a karácsonyfa volt; ezt már jó előre beszerezte a család. A kisebbek elől rejtegették is. Karácsony »vigiliáján«, szombatján a kisebb gyerekeket elterelték a nagyszobában földdel telt vederben vagy kisebb dézsában felállított fenyőfától. A díszítésben a felnőttek, meg a nagyobbak már részt vettek; ahogy nőttek a gyerekek, úgy nőttek bele, tudatosodott bennük, hogy ezt a fát mi magunk állítjuk magunknak. Színes papír, 'aranyhaj',

viaszgyertya, papírba csomagolt kockacukor, a fa alá tett néhány szerény ruhadarab ajándék, kesztyű, cipő, csizma volt a régi időkben is a szegényeknél; nagy, de gyors út a fejlődésben a villanygyertya, a csillagszóró, a szaloncukor, déligyümölcsök: narancs, füge, banán, elektromos motorok, drága ruhadarabok, esetleg pénz adományáig. Egyszerű embereknel ma is a gyermeki csodálkozás ébresztése a cél: a feldíszített karácsonyfa benn áll a szobában, vagy csengettyűszóra hozza fehérszakállas, prémes ruhában, díszes öltözékben valami idősnek látszó ember a Jézuska ajándékait. Ezeket legtöbbször a vacsora után kapták meg az ajándékozottak.”

Későbbi időszakot és más életkörülményeket ismerhetünk meg Sípos István visszaemlékezéséből: „Alegszebb emlékek azért mégis a karácsonyhoz fűződnek. Édesanyám és bátyám mindent megtettek, hogy a nehéz megélhetés dacára a karácsony feledtesse a mindennapi gondokat. [...] a karácsonyfa látványa, a néhány gyertya csillogása és a csemegének számító néhány szem kockacukor teljes mértékben kielégítette igényemet, nem volt még akkor összehasonlítási alapom. Erre csak iskolás koromban került sor, amikor a gazdagabb gyerekek karácsony után dicsekedtek, hogy milyen ajándékot kaptak a Jézuskától. Nekem 10 éves koromig a Jézuska hozta a karácsonyfát. Édesanyám és a bátyám mindig meg tudták oldani, hogy a díszítéskor nekem külön elfoglaltságom legyen.”

A fentiek kiegészítésére néhány adat a makói karácsonyfa-állítás szokásához. Makón régen zöldágot, később fenyőt díszítettek fel szentestére, vagy karácsony első napjának reggelére. A legszegényebbek, s a tanyaiak is gondoskodtak arról, hogy legalább egy kisebb vagy nagyobb ág legyen otthon. „Nem vót olyan nagy mög díszes” a karácsonyfa, volt az általános vélemény. Szintén általános szokást tükröz az alábbi megjegyzés: „Egy kis fenyőfát édesanyám mindig beszörzött, azt földíszítötte, de olyan nagy ajándékok nem vótak.” Tábla csokoládé, csokoládé figura alkotta a főbb díszítményeket. Diót is szoktak arany- vagy ezüstpapírral bevonni, mások saját készítésű mézest, apró süteményt vagy peracet készítettek a fára. „Csináltuk a kalácsot oszt csináltuk a pici pereceket. Én is csináltam! Úgyám! Kelt tésztából. Pici kis vékonyra, bekentem tojással, osztakkor szép kis kerek dísz lett. Meg édestésztából. Voltak azok a szaggatott cifrák, oszt akkor rátöttük arra. Mögszúrkáltuk kis tűvel, cérnával akasztottuk föl a karácsonyfára. Így is vót, nemúgy mint most. Most másképpen van mindön, mint vót a mi időnkbe. Meg ugye háború is volt 44 - be, nagyon nehéz volt akkor, nemigen lehetett kapni semmit.” (6) Olyan család is volt, ahol a tél, a hó imitálására vattacsomókat tettek a fára. Ez a szokás a családban – a megváltozott életkörülmények ellenére – máig öröklődött. A makóiak szerint az üvegdísz „később, az oroszok után” jelent meg. Nem volt általánosan elterjedt, mint ma, csak ott volt, „akik mög tudták vönni”.

A szaloncukrot főzték, vagy a (kockacukron kívül) aprópogácsát csomagoltak be selyempapírba, s akasztották a fára. „Nagy szögénység volt, örültünk akkor, ha vót önnivaló. Vót egy kis fenyő, vót rajta szaloncukor, de ilyen nagy ajándékozás nem vót” (9) – jellemezték a második világháború és háború utáni időszak karácsonyát. Különösen ekkor volt nehéz a fenyő és a szaloncukor beszerzése. Volt, aki a szaloncukrot cukrásszal csináltatta, de a cukrot ő adta hozzá. Nagyon sok szegény család maga készítette el az ünnep elengedhetetlen kellékét. „Vót rá recept. Burgonyalisztbe kellett mártogatni. Mink úgy csináltuk, hogy mögcsináltuk hosszúra. Összegyűrtük, mint a tésztát, majd elsodortuk hosszúra, osztakkor eldaraboltuk olyan kicsikre, úgy csomagoltuk be. Meg kötöttük cérnára, oszt akkor akasztottuk föl. Nagy szenzáció volt az, hogyha tudtunk csinálni olyat. Egy évbe vót, mikor vót az oroszok bevonulása, akkor nem lehetött cukrot kapni.” (24) „Még mink is csináltuk. Fölolvasztottuk a kristálycukrot, megszáradt és eldaraboltuk. Oszttakkor beleraktuk papírba, becsomagoltuk, oszt takkor fölakasztottuk a karácsonyfára.” (6)

1944 nehéz karácsonyát örökítette meg az alábbi visszaemlékezés, amely egyben azt is tükrözi, mi volt régen az ajándékozás lényege, valamint, hogy a háború alatt az emberek a legelemibb dolgokból is mily rettentő hiányban szenvedtek. „Bátyámé volt a legnagyobb feladat, hiszen a fenyőfát neki kellett szerezni, mert bizony azt 1944-ben

nem árulták a főtéren. Nekem akkor még a Jézuska hozta a karácsonyfát, így még az a gond is volt, hogy minden előkészületet titokban végezzenek. Mint később megtudtam, bátyám a főtérről szerzett egy kis fenyőfát, valahonnan a városháza előtti parkból. Szerencséje volt, még talált egyet. Csendben telt el a karácsony, én boldog voltam a szerény ajándékokkal, Édesanyám és bátyám pedig annak örültek, hogy nekem örömet tudtak szerezni. Néhány mesekönyvet kaptam, a fenyőt pedig a régi díszek ékesítették néhány szál gyertyával és selyempapírba csomagolt kockacukrokkal. Etel néném - édesanyám testvére - is bejött Zomborról karácsony másnapján unokájával együtt. Ajándékot is hozott, soha nem fogom elfelejteni, mennyire örült neki Édesanyám, sőt és gyufát hozott. Akkoriban Romániából csempészték be ezeket a cikkeket.”

2082

*Boldog karácsonyt!
Papa, Pista, Matuska.*

353. kép. Boldog karácsonyt

*Boldog karácsonyi
ünnepeket!*

354. kép. Boldog ünnepeket

A gyerekeknek meglepetés volt a karácsonyfa, amelyet általában reggelre a Jézuska vagy valamilyen megszemélyesített személy hozott. „És egyszer, emlékszem, hogy a nővérem hozta be, anyagnak vót ötözve, és akkor csöngött, megakkor a karácsonyfa gyertyával kivilágítva, meg a csillagszóróval [...] Nagyon szép vót, megis maradt bennem.” (48) Gyakran szenteste állítottak fát. Ilyenkor a szülők különböző ürüggyekkel elküldték a gyerekeket. „Úgy díszítették föl, hogy kimöntünk az istállóba mögitatni a lovakat, akkor anya földíszítette, osztakkor mire bementünk, akkor föl vót

díszítve". (24)A fát általában a sublóton helyezték el. Több helyen körberakták agyagból és vattából készült karácsonyi báránykákkal. Ide kerülhetett a lucabúza is. A karácsonyi gyertya meggyújtása után katolikus családok közösen imádkoztak és énekeltek.

A karácsonyi ajándékozás a karácsonyfa-állításhoz is újabb keletű szokás. Ajándékot régen a kántálók, betlehemezők, köszöntők kaptak, ők is inkább étel-italfélét, később pénzt. Makón sem volt régi és nagymértékű az ajándékozás. Az idősebbek el is ítélik a jelenlegi gyakorlatot: „*Olyan drága ajándék, ami most van, nem volt. Örültünk, ha kaptunk két szép piros almát.*” (9)

Karácsony napja (december 25-26.)

Karácsony a család ünnepe volt régen is, és ma is az. Mint általában a nagy ünnepeken, munkát nem végeztek, csak a legszükségesebb tennivalókra (pl. állatok etetése) kerítettek sort. Főzni, sütni sem kellett, mert karácsony szombatján előkészítették az ünnepi menüt: gyöngyös- vagy tyúkhúslevest, töltött káposztát, süteményeket. Régen az édes tészták nem voltak divatban, hanem gyúrt bélest és kalácsot készítettek. Délelőtt a családok templomba mentek, délután felkeresték ismerőseiket, szomszédait.

Karácsony első napjának hiedelmei közül Makón is ismert volt, hogy „*férfinak vót szabad mögjelenni legelőször a családba, mer az hozott szerencsét*”. Azt is hitték, ha férfi lép be elsőnek karácsonykor, bikabornyú lesz, vagy fiú fog születni. Ha karácsonykor három legyet fogunk, szerencsét jelent. Mások szerint, ha a légy megéri a karácsonyt, bornyú lesz belőle. Ha karácsony első és másodnapján kivisszük a szemetet a házból, szerencsétlenség ér (nem lesz kotlónk). Szerencsétlenség ér akkor is, ha kimosott ruhát hagyunk a padláson karácsony és újév hetében. Karácsony másnapján almát nem szabad enni, mert gilvásak leszünk. Karácsony és újév között nem szabad csiraképes növényt főzni, mert gilvás lesz a gyerek.

Makón is a leggyakoribb keresztnevek közé tartozott az István és a János. Este köszöntötték a rokon Istvánokat és Jánosokat. Régen pálinkával, borral, egyszerűbb süteményekkel tartották a névnapot, nem ajándékokkal. Ma már az emlékezetben sem található meg, hogy Makón is ismert volt a János pohara, valamint hogy István-naphoz különleges szokások és hiedelmek kapcsolódtak. H. Kovács Mihály szerint régen István napján a jószágtartó rokonság körében elmaradhatatlan volt, hogy az első pohár megivott borból vagy más szeszes italból félretettek, és ezzel másnap reggel meghintették a lovak, a marhák takarmányát: szénát, szalmát, zabot, kukoricát. Ennek a célja egyrészt a jó időjárás elérése a következő évben (ez bő termést jelent), másrészt az állatok egészségének, erejének biztosítása. A János-napi szokásról írta: „*A karácsony nem csupán két-három napig tartott. Az előkészületek már hetekkel előbb elkezdődtek. Régebben a nagy ajándékozás nem volt szokásban; az emberek meglátogatták egymást, jó egészséget, szerencsét kívántak, ettek-ittak, s továbbmentek. A karácsony szombatján megkezdődött ez a vendégjárás, de tartott újév napjáig. Addig is minden alkalommal szívesen köszöntek el egymástól az emberek: na, még ezt a poharat János emlékére. Hát János napján meg egész napon át emlegették a jános poharat, nemcsak emlegették, de emelgették is. Az utóbbi években kiment a divatból a jános pohár; a fiatalabbak nem is emlegetik ezt a szokást, amely a karácsonyi ünnepnapok megnyújtását jelentette.*”

Aprószentek napja (december 28.)

Kiemelkedő jeles nap a két karácsony között. Ez a nap a Heródes által lemészároltatott csecsemők emléknapja. Az aprószentek-napi korbácsolás, *virgácsolás* az ország egész területén ismert. Makón fiatal legények, később gyerekek jártak aprószenteket köszönteni, virgácsolni. „*Rásuttyogtak*” mindenkire, aki megkérdezte: „*Ódorics, dávodics, hányan vannak az aprószentek?*” Akit megcsapkodtak, vertek, így válaszolt: „*Száznegyvennégyezren vagy annál is többen*”. Másutt hozzátették: „*Múlasd egészséggel a szent ünnepeket!*” A gyerekek ajándékba pénzt vagy egyéb apróságot

kaptak. Szövegromlás vagy félreértés miatt a kérdés kezdete más szövegváltozatban is ismert volt: „*Órodics, Dávidics.*” A szokás a tanyavilágban is élt. A vessző vagy ódorics fonott fűzfa volt. Bálint Sándor szerint a korbácsolás az újesztendei szerencsekívánásnak archaikus fajtája. A *zöldág* az élet ősi szimbóluma, amellyel egyrészt a betegség szellemét akarják távozásra kényszeríteni, másrészt a nők termékenységét, a gyermekek növekedését elősegíteni.

Szilveszter (december 31.)

A szilveszter és az új év első napjának szokásai szoros összefüggésben állnak. E szokások és hiedelmek Makón is az emberi életre, az állatállomány és a termés bőségére vonatkoztak. Nincsenek adataink arra, hogy régebben az általánostól eltérő, más településen ismert, jellegzetes szilveszteri zajcsapás, hangoskodás jellemző lett volna. A fiatalok egy része – a karácsonyhoz hasonlóan – családi körben töltötte az év utolsó estéjét. Mások szívesen szórakoztak baráti társaságban, amelyet leggyakrabban vendéglőkben vagy gazdakörökben rendezett bálban találtak meg.

Az esztendő utolsó napjának szokásai között megtalálható a szerelmi jóslás már ismertetett néhány formája. Karácsonyeste mellett szilveszter volt az ólomöntés kedvelt időpontja. A szilveszter éjfél más szerelmi jósló eljárásokra is alkalmas volt. Még élő szokásként írta le az 1920-as évekről H. Kovács Mihály az alábbiakat „Tányérborogatással is sok mindent megtudhatunk a jövődöbelinkről. Szilveszter estéjén kilenc tányért leborítunk, s mindegyik alá mást-mást teszünk. Az első alá kenyeret, ami jószívűséget jelent; a második alá sőt, a szegénység jelképét; a harmadik alá fésűt, ami nagyfogú embert jelképez; a negyedik alá gyűrűt, ez a gögös, kényes természet jelképe; az ötödik alá pénzt, ami gazdagságot, jómódot jelent; a hatodik alá szőke haját; a hetedik alá barna haját; a nyolcadik alá tükröt, a szépség jelképét; a kilencedik alá összekötözött fadarabokat, amivel testi fogyatékosokra következtetünk. A tányérok azután össze-vissza cserélgetjük. Éjfélkor aztán ki-ki választ magának három tányért. A tányérok alatt elrejtett jelképek elárulják a kíváncsiaknak jövődöbelijük három jellemzőjét.”

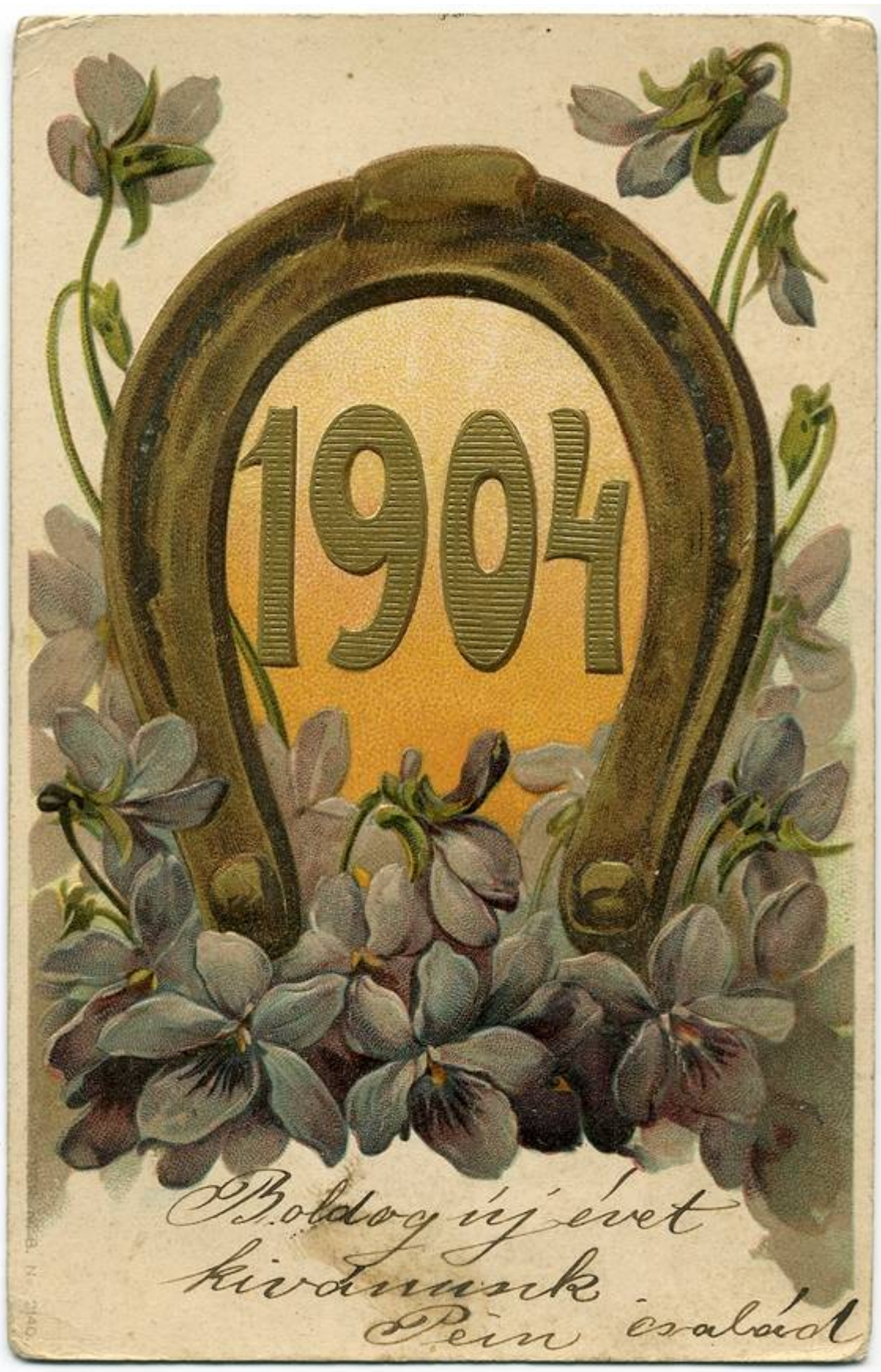
A szilveszteri szerelmi jóslás másik, kevésbé kötött, szertartásmentes formája a következő volt. Szilveszter estéjén lefekvés előtt tükröt kellett a párna alá tenni. Ha pontosan éjfélkor fölébredt az, aki tette, s az első szemnyitással belenézett a tükörbe, meglátta benne a jövődöbelijét. Analógiás alapú jóslás is élt. Makón szilveszterkor éjfélután kiszaladt az eladó lány a fásszínbe, s felkapott egy csomó fát. Rögtön meg is olvasta. Ha páros számú volt, abban az évben férjhez megy; ha páratlan, akkor nem. Földeákon a karácsonykor vagy húsvétkor főzött, villával kivett derelye páros vagy páratlan száma alapján jutottak ugyanerre a következtetésre.

Szilveszter délután nem maradhatott a szárító kötélén senkinek a ruhája. Azt tartották, hogy akinek a ruhaneműje a kötélén marad, rövidesen meg fog halni. H. Kovács Mihálynak köszönhetően a szilveszteri szokások közül olyanokat is megismerhetünk, amelyekre ma már a legidősebb makóiak sem emlékeznek. „Szilveszterkor éjfélután a kert lábujában vagy más kevésbé járt helyen, ahol esetleg vizenyős, süppedékes a föld, tűz szokott fellobbanni olyan különös lánggal. Ez azt jelenti, hogy ott kincs van elásva. Ezt úgy lehet megtalálni, hogy az ember a fellobbanás pillanatában behunyt szemmel a lángra dobja a kabátját. Legtöbbször fenn is marad a föld tetején egy kevés az ott levő kincsből. Szilveszterkor szokás a szénalopás. A lopott szénából tyúkfészket csinálnak. Ebbe a fészekbe beleteszik a tyúkokat, hogy azok sokat tojjanak az új esztendőben.” Egy adatunk van arra, hogy az egészség megőrzése érdekében szilveszterkor is szokás volt az almát a kútba dobni: „ha jószág itatáskor az a vödörbe kerül és valamelyik ló megeszi, az egész évben egészséges lesz.” A szilveszteri köszöntőveret hadarva, gyorsan kellett elmondani:

Szilveszter mendikás Diligótóbiás Bődernebójász

Kópé szilveleves, Szívemfosó házibúvár őkelme ahá há

Igyünk rá mint Szilágyi szóra, szakmára
Milamos törvényire
Öt megköti hat mögödjä kilenc pótra figalatta
Aki neköm így elmondja, tizenöt liter bor a díja.

355. kép. Boldog újévet (1904)

356. kép. Boldog újévet

Újév, kiskarácsony (január 1.)

A január elsejei évkezdés hosszú történeti fejlődés eredménye. A honfoglaló magyarság évkezdete a nomadizáló életmódnak megfelelően őszi vagy tavaszi lehetett. A télközépre eső, karácsonyi, újévi (a téli napfordulónak megfelelő) évkezdés a napév szerinti időszámítással együtt honosodott meg Európában, s a római birodalomból terjedt el.

Magyarországon a 16. századig karácsonykor (december 25-én) kezdődött az év. Nyomokban fellelhető volt a régi római január elsejei évkezdés is. Erre utal Galeotto Marzio történetíró feljegyzése. Mátyás király udvaráról szólva megfigyelte: a magyarok január 1-jén *sztrénát*, azaz ajándékot osztogatnak. A 16. század elején is – még a naptárreform előtt – január elsején volt az újévi ajándékosztás. Amikor a hivatalos évkezdés napja is január elseje lett, az újévi szokások részben átkerültek erre a napra, részben a karácsonyi ünnepen maradtak.

Az újévi szokások abból a hitből nőttek ki, hogy a kezdő időszakban végzett cselekmények analógiás úton maguk után vonják e cselekmények későbbi megismétlődését. Ami az év első napján történik, a néphit szerint később, az év során megismétlődik. Ezért az emberek újév napján nagyon sokféleképpen próbálták biztosítani maguknak az elkövetkezendő évre a szerencsét, egészséget, bőséget. Ezek közé tartozik, hogy ha egész évben frissek, jókedvűek akarunk lenni, akkor újév reggelén korán keljünk.

Az újévi szokások közül legtovább többségükben az étkezéshez kapcsolódó hiedelmek maradtak meg. Makón sok helyen szigorúan megtartják ma is, hogy szárnyast, tyúkot nem szabad ilyenkor vágni, mert hátrakapar, ki-, vagy elkaparja a szerencsét. Disznót főztek, mert ez kitúrja a szerencsét. Szemes terményt (lencsét, babot, kukoricát) azért kellett enni, hogy sok pénz legyen a háznál. Ugyanebből a célból fogyasztottak pattogatott kukoricát, tejberizst, köleskását. Szilveszterre, újévre a régi öregek rétest sütöttek, hogy hosszú életűek legyenek.

Az eddigiektől eltérő, vallási különbség szerinti szokást is gyakoroltak a városban, amely bizonyos fokig ellentmond az eddigieknek. *„Ugye, mi katolikusok voltunk, és akkor újév napján nállunk az vót a szokás, hogy anyukám mindég újév napján tőtött tyúkot csinált, hogy tele lögyön a pénztárca pénzzel. A reformátusoknál a' vót a szokás, hogy tőtött káposztát csináltak disznóhúsból, mer a disznó bedúrja a pénzt, a tyúk kikaparja a pénzt.”* (12)

Ismert hiedelem volt az is, hogy újévkor főtt kukoricát kell szétszórni a szobában, így sok pénznek örvendezhetünk. Mások úgy tartották, hogy újévkor lehetőleg ne adjunk ki pénzt, mert ez egész évben sok kiadást jelentene. Az új év első napjához természetjós hiedelmek is kapcsolódtak. Úgy vélték, ha újévkor világos, tiszta idő van, jó termés várható. Rigmusban ez a következőképp hangzik: *„Ha újév napja világos, a termés nem lesz hiányos.”* Az első újévi látogatóhoz – a karácsonyhoz hasonlóan – szintén hiedelmek kapcsolódtak. Azt tartották, hogy férfi legyen, mert ez szerencsét hoz a házhoz. Ha férfi jön a házhoz elsőnek, tartották másutt, fiúgyermek születik, avagy *bikabornyú* vagy csődörccsikó fog születni. Ha az első látogató nő, leánygyermek, üszőborjú és kancacsikó lesz. Ha asszony vagy lány köszönt fel elsőnek újév reggelén, egész évben nőkkel lesz bajunk.

Városunkban élt még néhány helyi hiedelem, amely más vidéken nem általánosan ismert. Lencsét azért kell enni, „hogy szépek lögyünk”. Ha újévkor poharat ejt el valaki, jó éve lesz. Ha újévkor friss cipót szeg meg a lány, nem megy férjhez abban az évben.

Az alma az újévi szokásokban is megjelenik. Feltételezhető, hogy ezek a szokások átvándoroltak vagy keveredtek a téli ünnepkör más szokáselemeivel. Úgy tartották Makón, hogy újévkor a kapuban almát kell enni és figyelni, ki jön akkor. Ha férfi, akkor szerencse, ha nő, akkor nincs szerencse. Mások újévkor piros almát tettek a pohárba, és arról ittak, hogy egész esztendőben egészségesek legyenek.

Vízkereszt (január 6.)

Vízkereszt a napkeleti bölcsek látogatásának és Jézus megkeresztelésének napja. Katolikusoknál ezen a napon – más adatok szerint vízkereszt előtti este – volt a vízszentelés. A templomban nagy dézsában vagy vödörben volt a víz, ezt szentelte meg a pap, és ebből ki-ki haza is vitt. Otthon, a házban, a szenteltvíztartóban mindig kellett

lennie belőle. A néphit szerint a szentelt víz sok mindenre alkalmas. Makón is többféle betegségre használták gyógyító szerként: *„Ha fáj a szömünk, azzal köllött mögkenni, ha fáj a torkunk, azzal köllött húzogatni, fejfájásra - szentölt víz, ez volt a szokás.”* (12) Hitték, hogy villámcsapás elkerülésére is szolgál.

A vízszentelés után volt a házszentelés. A pap két ministráns kíséretében járt a házakhoz. Szenteléskor az ajtó szemöldökfájára a napkeleti bölcsek – Gáspár, Menyhért, Boldizsár –kezdőbetűit és az évszámot írták fel: 19- G+M+B-80. Többen a kutat és az istállót is megszenteltették, hogy Isten áldása legyen az állatokon. Előfordult, hogy református család is „áthívta” a szomszédból a katolikus papot házuk megszentelésére. A napkeleti bölcsek nevét ez esetben nem írta föl. A házszentelés után a papot süteménnyel, borral kínálták, adományokat adtak. Különösen erősen él e szokás a görög katolikusok körében.

Tanyán a hazavitt szentelt vízzel maga a gazda vagy a tanyásbérlő szentelte meg a házat, az istállót, sőt a padlást is, nehogy villámcsapás érje a házat, valamint, hogy a jószágok egészségesek legyenek. Mások „a hazavitt szenteltvízzel keresztáldásban csapkodtak szét az udvaron, hogy az Isten őrizze meg minden bajtól otthonukat.” A szentelt vizet húsvétkor ételszentelésre használták.

A karácsonyi ünnepkört vízkereszt napja zárja. Hagyományosan ekkor bontották le a karácsonyfát. Makón általános lehetett, hogy a lebontott karácsonyfát a tyúktól padlására tették. *„Oda köllött tönni, hogy a baromfi ne pusztuljon [...] a mai napig is odatöszöm, osztakkor majd a másik karácsonykor, mikor van új, akkor azt eltüzeljük és ott lösz a másik. Tartom még, éppúgy, mint a diót meg a bablevest, meg a mindönt karácsony estéjin.”* (48) Hasonló szokás volt ismert Földeákon, valamint a makói kirajzású Maroslelén: ott a már lekopasztott karácsonyfát nem volt szabad eltüzelni, sem szemétdombra dobni, hanem a disznóólhoz vagy annak eresze alá kellett feldugni. Hasonlóval a Bakony és a Balaton-felvidék német és magyar ajkú falvaiban találkozni: „sok helyen a karácsonyfát az ól tetejére dobták, hogy a rontástól megóvják vele az állatokat, amely hiedelem alapja az ünneptől megszentelődött örökzöld paraliturgikus szentelményként való kezelése.”

Farsang

A téli ünnepkör második nagy egysége a farsang, amely a rossz, téli időjárás elmúlását, a tavasz közeledtét jelzi; az emberek már a természet megújulását ünneplik. Vízkeresztől hamvazószerdáig tart. Nagy számban maradtak meg ma is ismert farsangi időjárás- és termésjósló rigmusok, babonák, szokások. Elterjedésükben fontos szerepet játszottak a helyi újságok és mellékleteikként kalendáriumok. Ezekben rendszeresen találkozhatott a lakosság ismert mondásokkal, megfigyelések tapasztalataival. A napilapok év elején rendszeresen közölték a *Száz esztendő's jövendőmondó*-t, vagy *Egy öreg gazda jóslatai*; havi bontásban vagy egy-két hetes előrejelzésként. A naptárakban részletesen ismertették az egyházi év rendjét, a farsang időtartamát, a különböző böjti napokat. Az utóbbi években legalább ilyen jelentős szerepe volt a szokások felújításában, ismertetésében a televíziónak.

Jeles napok a farsang időszakában

Piroska (január 18.)

„Ha Piroska nap kisüt a nap, piros lesz a kukoricaszem” – szól az analógia alapján való jóslás.

Vince (január 22.)

Vince napját időjárásjóslónak tartották. *„Ha mögcsordul Vince, tele lössz a pince.”* Változatai:

Ha fénylik Vince, megtelik a pince;

Ha csorog a Vince, tele lesz a pince;

Vince, csorog-e a pince?;

Ha Vince napján tisztán ragyog a nap, jó, de kevés bor lesz.

Pál (január 25.)

Pálfordulónak, pálfordulásnak is nevezik a napot, utalva arra a bibliai történetre, amely szerint Saul megtért Krisztus hívének, hogy Pál apostolává legyen. A Pál-napi regula szerint: *„Pál fordul köddel, ember pusztul döggel.”* Változatai: *„Pál fordul köddel, embörhalál döggel”;* *„Pál fordul köddel, a nép hull döggel.”* Az idős emberek szerint a köd rosszat jelent: sok himlős gyerek, állatvész és korai emberhalál lesz az új évben. Más adat szerint *„ha Pál nap tája ködös, nyáron át sok beteg lesz”*. Időjárásjóslás is fűződik e naphoz. Tapasztalás szerint a tél ekkor ellenkezőjére fordul: ha pálfordulókor kisüt a nap, még hideg lesz. De ha hideg szél fúj, nagy a hó, hamarosan vége lesz a télnek. Szirbik Miklós az 1816. évi Pál napi fergetegről írta: *„melly kiállhatatlan tsípős széllel jövéen, a kint talált embereket, barmokat megfagylalta, a hó az aklokban, sőt még az istállókban is – béfúrván magát, a szél ereje által a nyílásokon – a juhokat s egyéb marhákat eltemetett. Ekkor esett, hogy néhány nemes katonák haza felé jövéen, [Békés] Sámsonnál, a vízzel félig lévő száraz érbe bukkantak, és tsak kevesen szabadúlhatván ki másik segítsége által, a többiek lovastól oda fagytak.”*

Makó hagymakertész lakosságának a hagyományos gazdálkodás idejében fontos időpont volt pálforduló: ekkor forgatták meg a kemence fölötti hagymarácsra föltett dughagymát.

Gyertyaszentelő Boldogasszony (február 2.)

A katolikusok e napon szentelték meg a gyertyát. Régebben a pap adta, később a hívők vitték a templomba a szentelésre szánt gyertyát. A mézeskalácsos és gyertyaöntő mester a templom előtt árulta a különböző alakú és nagyságú gyertyákat. A szentelt gyertyát *„hazavitték, fölakasztották a falra, mint ahogy azelőtt a szentképek is voltak a falon.”* (5) A szentelt gyertya fölhasználása igen sokrétű, végigkísérte az embert a bölcsőtől a sírig. Használták fogadalomtételkor, segítségkérésre, felajánlásra és védelemre. *„Makón és környékén színes gyertyát tesznek a haldokló kezébe. Nyári zivatarkor és villámláskor elsötétített szobában a felfordított asztal lábán égetik, hogy a ház táját elkerüljék a természeti csapások. A tanyai asszonyok évente vesznek hála gyertyát a jószág szaporodásáért, a jó termésért és a templomban imádkozva égetik. Halottak napján [az asszony] annyi gyertyát gyújt, ahány gyermeke van, s az egész család addig imádkozik, míg el nem ég [...] A gyertyavásárláshoz sok szokás és babona fűződik Makón és környékén. Közönséges templomi gyertyából a paraszt annyit éget halottak napján, ahány közeli hozzátartozója van. Ha halottja másutt van eltemetve, szintén otthon égeti az ablakban vagy üres helységben. A menyasszony férjhezmenetele előtt a templomban égeti és felajánlja, hogy boldog legyen a házassága. ”*

Gyertyaszentelő napjához Makón is időjárás- és termésjósló hiedelmek kapcsolódtak. Ha kisüt a nap, és a medve meglátja saját árnyékát, visszamegy a barlangjába, mert még 40 napig tart a hideg. Ha borús, zimankós az idő, kint marad, mert már vége a télnek. *„Ha fénylik gyertyaszentelő, az íziket szödd elő – mondták Makón is, azaz: ha jó idő van, még elő kell szedni a levágott kukoricaszárat, amellyel a kemencébe fűtöttek, mert még hideg lesz. Ugyanezt másképp is megfogalmazták: „Ha február elején jó idő van, kisüt a nap, még lössz hideg.”* Ha gyertyaszentelőkor nagy jégcsapok vannak az ereszen, jó

kukoricatermés várható.

Balázs (február 3.)

Makón ma is balázsolnak. Szent Balázs egy özvegyasszony fiát, akinek a torkában megakadt egy halszálla, imájával megmentette a fulladástól. A hiedelem szerint mindenféle torokbetegség gyógyítója volt. Napján vagy újabban a rákövetkező vasárnap a pap keresztbe tett gyertyát tesz a hívők álla alá, és áldást mond. Ez a Balázs-áldás. Hatásában ma is hisznek: „Kerek alakú gyertyával mise után mindön hívőt, aki a templomban van, mögárd a pap, hogy ne fájjon a torka. Na, én nem montem el vasárnap a templomba, fáj a torkom.” (4)

Julianna (február 16.), Zsuzsanna (február 19.)

Mindkét névnap a Makó gazdasági életét meghatározó hagymatermesztés határidős napja. A tavaszi fokhagyma rakását Julianna napon kezdték. Ha hó nincs, a hagymások kint vannak a határban, rakják a hagymát ma is. „Nállunk a család nőtagjainak többsége Julianna nevet viselt. Ennek napja február 16. A fokhagymarakás ideje erre a napra esett, esetleg előtte vagy utána pár nappal kezdtük. Amikor kiment a föld fagya, megpirkadt a fölszíne, láthattunk munkához. A földet ősszel előkészítettük, tavasszal csak egy könnyű boronát kapott. A kötött föld ezt hamar elbírta. Ha a reggel dérharagos volt, vagy ha a szél hidegen fújt, nem számított.”

A Zsuzsanna-naphoz fűződő hagyományokat líraian fogalmazta meg Jámborné Balog Tünde: „Jó reggelt, elfogyóban lévő máig szép Zsuzsannák, kiknek nevét egyre inkább kiszorítják a divatosabbak! Pedig ha nem leszek többé, s napotok elvesz a kalendáriumból, veletek tűnik a tavasz is. Lehet, hogy örökre itt reked a tél, mert helyettetek senki más nem szólaltathatja meg a pacsirtákat, mivel ez a ti tisztetek a szögedi néphit szerint. S ami még ennél is nagyobb baj – legalábbis az én városomban – a fokhagyma a gazda nyakán marad, mert itt mindenki úgy tudja: Zsuzsánnakor kell piacra vinni és eladni.”

Mátyás (február 24.)

Mátyás nevéhez a „jégtörő” jelző kapcsolódik. Napján ha fagy, még negyven napig fagyni fog – vélték az idősek. Más megfogalmazásban: „Jégtörő napján ha kisüt a nap, korán tavaszodik.”

Az országosan ismert időjárési regulának Makón különböző változatai találhatók:

Jeget tör Mátyás, ha talál, ha nem talál, csinál.

Mátyás, ha talál, tör, ha nem talál, csinál.

Mátyás, ha nem talál, csinál.

Farsangi szokások

A farsang legjellemzőbb eseménye az álarcos, jelmezes alakoskodás, amelynek célja a tavasz elővarázslása volt. Az emberek törekedtek az élet folytonosságának és szaporodásának elérésére ősi, gonoszűző eljárásokkal, amelyeket bőséges evés-ivás és táncos multság kísért. Ennek része az avatási rítus, amelyre különösen jellemző az álarc/maszkviselés.

357. kép. Farsangi utcai vonulás 1997-ben

A farsang hosszúsága változó, attól függ, hogy a tavaszi napéjegyenlőség utáni első holdtöltéhez igazodó húsvét napja mikorra esik. A tényleges farsangi időszak farsangvasárnaptól (a húsvét előtti 7. vasárnaptól) hamvazószerdáig tart. A hamvazószerdá utáni három napot a *farsang farkának* is nevezték. A farsang eseményei hazánkban régóta ebben a három napban (általában februárban) sűrűsödtek. A farsangvasárnap utáni szerda hamvazószerdá; utána következik a húsvétot megelőző, 40 napos böjt, *nagyböjt*. A hamvazószerdát követő napon a böjtöt egy napra fölfüggesztették, hogy a farsangi maradékot elfogyaszthassák. Ennek a napnak általában a neve *zabáló-*, *torkos-*, *tobzódócsütörtök*. Makón *kövé* -valamint *zsíroscsütörtök*elnevezést hallottuk.

A farsang első írásos említése a 13. sz. végéről való bajor adat. A magyar farsangi szokásokra a középkortól a német és olasz szokások hatottak: a falukban elsősorban német, a városokban és a főúri udvarokban olasz. A farsang és a karnevál szavak utalnak a farsangot követő böjti időszakra. Hazánkban a farsang szót az egész ünnepkörre alkalmazzák, míg a karnevál a maszkos alakoskodást fejezi ki. Számos rokonjelenség, párhuzam figyelhető meg a magyar és az európai népek hagyományai között. A szokáskör középpontjában a telet búcsúztató, különféle közös mulatságok álltak. A farsang legjellegzetesebb eseménye az *álarcos alakoskodás*. A 15. sz. óta ismert és kedvelt. A farsangi szokásokból ez maradt meg napjainkig. Az álarcos alakoskodók között gyakoriak voltak az *állatalakoskodások*. Különösen kedvelt a medve, a ló, kecske és gólyaalakoskodás. A *mindennapi életet* megelevenítő jelenetek nem igényeltek különösebb felkészülést. Az alakok megjelenítése, a mozdulatok adták a szórakoztatást.

Az események legtöbbször az említett farsang farkában sűrűsödtek. E három nap valamikor a mulatozás, vendégeskedés, egyszóval a farsangolás ideje volt. A jókedv, bohóskodás farsangvasárnap és húshagyókedden volt a legnagyobb. Vendégeket vártak és fogadtak. A nagy evésekkel, dús lakomákkal, sűrű vendégeskedéssel, másfelől a mágikus eredetű alakoskodással az emberek a természetet is hasonló bőségre akarták rábírní.

A 19. században Makón is előfordulhattak a nagy tobzódással együtt járó mulatságok, szórakozások, mert a visszásságokról Lonovics József csanádi püspök (1834–1848) így írt: „még néhány szót a nagyböjtöt közvetlenül megelőző farsangi végnapok iránt. A

tozódás, a torkosság s mindennemű kicsapongás napjai ezek, s a jámbor keresztény mély keserőséggel szemléli, mily zajos vigalmak s gyakran a testre s lélekre nézve egyaránt kárhozatos élvezetek közt dőzsölik át közülünk számtalanok azokat.”

A makói farsangi szokások a fenti jellegzetességekből keveset őriztek meg. Farsangkor Makón is finom sülteket, néhány családnál töltött tyúkot és süteményeket: rétest, bélest, fánkot ettek. Szegeden és környékén a jobb módú helyeken a 19. sz. derekán a fánkba aranyat is rejtettek.

A maszkos alakoskodások, amelyek felvonulásokban nyilvánultak meg, Makón is előfordultak, bár rendszeres meglétükre nincs adatunk. „A város történetében legnagyobb szabású álarcos fölvonulás” 1894-ben volt. A hírlapi tudósító úgy számolt be róla, mint egyszeri, jól sikerült mulatságról. Az álarcos menetet herold, díszmagyarba öltözött három lovas és zenekar vezette. Őket hatfogatú bútorszállító kocsi követte. A lovakon három udvari kocsis, a kocsin pedig kiemelkedő trónuson ült Karnevál hercege, akit Csolnakossi Gergő személyesített meg. Cobolyprémes mentéje, széles karimájú tollas kalapja volt, oldalán egyenes kard, arcán álarc. Előtte négy kürtös állt, körülötte udvari bolondok, és feje fölé a győzelem istennője koszorút tartott. Kocsiját a többi kocsi követte, kocsmai jelenetet, tréfás csábítást, kártyajátékot s a legendás Gambrinust megjelenítve. „A kocsik után két szamar ballagott főúri közönnyel. Egyiken egy juhász lógatta a lábát, a másikon egy bolond ült hátrafelé fordulva. A szamarak nyomában egy medvetáncoltató verte erősen a tarhonyarostát, hébe-hóba fültövön vágva botjával a láncon vezetett mackót, ki oly akkurátosan cammogott, táncolt és bőgött, mintha csakugyan mackónak szülte volna az édes mamája, pedig hát maga a herceg fogadta fel négy hatosért és egy deci »Samu-szeszért« Honvéd városból.” A vonulást, amelyet álarcos bál zárt, ezrek nézték.

A felvonulások régen adománygyűjtéssel jártak együtt. Gyűjtöttek némely csoportok az esti mulatságra is. Gyermekkori, Baross utcai emlékét így elevenítette föl egy református asszony: „Na, az vót. Még a nagymamám élt, erre nagyon emlékszöm, mer én kegyetlen mögijedtem. Hát ez farsangkor vót, beötöztek ilyen maskarának. Hát de errül se tudok olyan sokat. Elmönt a nagyanyám, egyedül maradtam a házba. Egy tanyai gyerököt, mikor egy házba bezárnak, elmönt a bótba vagy hova. Én csak a kulcslyukon, ahogy kinéztem a kapun, mint a bohóc, olyan jelmez vót. Ilyen csíkos ruha vót az illetőn, meg ilyen bohócsapka-szerű. Hogy a másik kettő, azon is valami ilyen vót, de mondom, a kulcslyukon láttam, oszt ugye nagyon féltém. Zörgettek vóna be. Ugye, nem mertem kinyitni a kaput, vagy kise tudtam, erre se emlékszek. Csak mikor hazaért nagyanyám, mingyár ríva mondtam neki, hogy én nagyon megijedtem. A mög mingyár tudta, hogy mivót az, oszt kezön fogott, gyere kislányom, majd mögnézzük. Az egész utcába nem tanáltuk mög, valahun bent lehettek.”(13)

A farsangi mulatozás, evés-ivás, tánc, a 19. sz. utolsó harmadában Makón társadalmi csoportonként elkülönülve, szórakozóhelyeken, egyleti vagy egyesületi helyiségekben, bérelt vagy egyéb közösségi helyeken zajlott. A korabeli újság részletesen beszámolt a készülő eseményekről, lefolyásukról és eredményeiről. Az 1889–90-es évek leggyakrabban említett helyszínei a Nemzeti Szálloda, Casinó, Színkör és az egyesületi székházak. A szervezők között említést érdemel a Makói Nőegylet, a Kereskedők Egyesülete és a Gazdasági Egylet, a vallási felekezetek, gyakran együtt. Helyi sajátosság, hogy a bálók, közöttük a farsangi bálók is, többnyire jótékonysági céllal szerveződtek.

A 20. sz. első felében, amely időre már emlékezésből is van adatunk, szintén hasonló alapon tartották a farsangi bálokat, a legidősebbek ajkán húshagyóbalat. A híradásokban már nem említik a jótékonysági célt. „A farsang készülő bálai közül legnevezetesebb lesz a lutheránus egyház bálja [...] Az idén a kaszinóban tartják [...] A rendezésben részt vesz a város egész bálozó fiatalsága, élükön a lutheránus ifjak [...] A másik leglátogatottabb estélye lesz a farsangnak a görög katolikus egyház műsoros, táncos estélye a Koronában.” Ebből a tudósításból értesülhetünk, hogy abban a szezonban nem csak a

farsang végén, hanem minden vasárnap volt valamilyen bál. Helyszínei a város legrangosabb helyiségei: a Korona, az ipartestület székháza, a Gazdasági Egylet, a Katolikus Kör. Ezek műsorral összekötött táncmulatságok voltak. Az újságíró úgy látta, hogy a társadalmi osztályok közül a gazdafiúk és -lányok minden bálon meg tudtak jelenni; a szegényebbek nem tudták az egész farsangot végig bálozni, a sok bál közül kiválasztottak egyet, arra készítettek ruhát, s azon mulattak. A 20. sz. első feléből kevés maszkabálról van tudomásunk. A régi, vonulós farsang hagyományát véljük fölfedezni a Korzón: „Azt tudom, hogy vót úgy, mikor vót a farsang utolsó napja, hamvazószerda előtt, akkor a korzón is vót, még az egyik barátnóm is beöltözött fiúruhába. A bátyjának a ruháját fölszögte, meg kalapot tött a fejibe. A korzón.” (12) Az 1930-as évek makói álarcos hagyományát novellájában örökítette meg Jámborné Balog Tünde: „Z... húshagyókedden álarcokat vagdosott újságpapírosból, és öccsével együtt leste a maszkásokat, akik kettesével, hármásával járták a várost az alkalmilag hozzájuk szegődő cigány hegedűsökkel. Etus nagynénjük - varrólány volt - nadrágot, csizmát húzott, orra alá bajuszt ragasztott, fejébe nyomta apja vásott kalapját, és így, embörnek öltözve indult felcicomázott barátnőivel maszka-járni. Z.-t és kisöccsét nem engedték el velük; a két csalódott kisgyerek orrát az ablaküveghez nyomva, sóvár szemekkel nézte, mint tűnnek el a lányok az utcán nyüzsgő jelmezesek között.”

Álarcos bálakat a tánciskola helyiségeiben, „az öreg Schwarz”-nál tartottak.

358. kép. Farsangi színpadi bemutató 2003-ban

Családosok számára rendeztek farsangi batyus bálakat, amelyeket Bálint Sándor kispolgári szokásnak, valamint a céhes lakozás maradványának tartott.¹²⁵ A magukkal hozott ételt-italt kitették az asztalra, s az este folyamán az asztaltársaság közösen fogyasztotta el.

Régen a farsangra esett legtöbb menyegző. Ennek oka részben az volt, hogy az új pár a jövője és az ébredező természet, a napok hosszabbodása és enyhülése között mágikus kapcsolatot érzett. A farsangi esküvőnek az is oka volt, hogy adventben és nagyböjtben az egyház tiltotta a lakodalmakat. Ugyanakkor dologidőben nem lehetett esküvőt tartani, mert elvont volna a munkától. Az is fontos volt, hogy az étel ne hamar romoljon, mint a nyári melegben. Tehát maradt részben az őszi munkák utáni, részben pedig a farsangi időszak. A hagyományos paraszti társadalomban szégyen volt, ha a házasulandó kimaradt a farsangból. A pártában maradt lányok megszégyenítéséhez tartoztak a csúfolódások. A vénlánycsúfolók közül legáltalánosabb volt a tuskóhúzás. Azokkal az

eladó lányokkal, akik farsang idején nem mentek férjhez, tuskót (tőkét) húztak. A tuskót olyan ház bejáratához húzták, kötötték, ahol eladó lányok voltak. Országosan elterjedt szokásról lévén szó, bizonyára Makón is gyakorolták. Az emlékezetből Makón már kikopott. A makói kirajzású Marosleléről van adatunk, amely szerint nem csak lányokkal, hanem öreglegényekkel is húzták a tőkét. A rigmus csak töredékesen maradt meg:

Ez évbe jobban meggondoljátok,
hogy a farsangot férfilábon táncoljátok.

Napjainkban Makón városi farsangot rendeznek. A város 1997 óta a régi hagyományok ápolására közösségek részére jelentős pénzjutalom felajánlásával versenyt hirdet. A csoportok lehetnek munkahelyi, óvodás-, kis- és nagydiák, családi vagy baráti összetételűek. A főtéri felvonulást mindig nagy érdeklődés kíséri, majd a Hagymaházban rövid műsor keretében teszik teljesebbé bemutatkozásukat. A programnak nagy sikere van, bár már nem lehet benne fölfedezni azokat a hiedelmeket, amelyek egykor a farsanghoz fűződtek.